

Міністерство освіти і науки України
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
Кафедра української мови

«До захисту допускаю»
завідувач кафедри української мови,
доктор філологічних наук, професор
_____ Віра КОТОВИЧ
«_____» _____ 2025 р.

**СИНКРЕТИЗМ ЯК ЛІНГВАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН У КУРСІ
ВИКЛАДАННЯ СИНТАКСИСУ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ**

Освітня програма: Середня освіта (Українська мова і література,
мова і література (англійська))

Спеціальність: 014 «Середня освіта (за предметними спеціальностями)»

Предметна спеціальність: 014.01 «Середня освіта» (Українська мова і література)

Додаткова предметна спеціальність: 014.02 «Середня освіта» (Мова та зарубіжна
література (англійська))

Магістерська робота

на здобуття кваліфікації: Магістр середньої освіти.
Вчитель української мови і літератури,
англійської мови та зарубіжної літератури.

Автор роботи – **Анна СВІТЛОЗАРОВА** _____

підпис

Науковий керівник – **Оксана КУШЛИК**,
доктор філологічних наук, професор

підпис

Дрогобич, 2025

Оцінка за стобальною шкалою:

Коротка мотивація захисту:

ім'я, прізвище

ім'я, прізвище

АНОТАЦІЯ

У магістерській роботі досліджено явище синкретизму семантико-синтаксичних відношень у простому реченні, обґрунтовано методику його викладання в закладах загальної середньої освіти. Передусім з'ясовано сутність синкретизму як лінгвального феномену, удокладнено його дефініції та відповідну метамову. Окреслено встановлені лінгвістами чинники постання синкретизму семантико-синтаксичних відношень; простежено детермінованість частотності з'яви цих відношень у тому чи тому контексті; названо диференційні ознаки синкретичних членів речення.

Систематизовано синкретичні семантико-синтаксичні відношення, репрезентовані другорядними членами речення, з вирізненням усталених у лінгвістиці двох основних типів – з одnobічною прислівною і двобічною залежністю. На основі дібраного фактичного матеріалу з тексту роману О. Лупія «Падіння давньої столиці» розглянуто особливості вияву одноступеневого та кількаступеневого синкретизму в межах одnobічної та двобічної залежності, з переважанням першого типу. Уперше виокремлено та описано моделі кількаступеневого синкретизму «з опертям на одному елементові синтаксичної структури» та «з опертям на кількох елементах синтаксичної структури» з випрацюванням відповідних рекомендацій щодо кваліфікування синтаксичних функцій синкретизованих елементів.

З урахуванням проведеного експериментального викладання синкретизму в закладі загальної середньої освіти доведено доцільність введення цього феномену до шкільної програми для формування критичного мислення та підвищення загальної мовної компетенції учнів. Випрацьовано систему методичних рекомендацій та дидактичного матеріалу для ефективності проведення уроку з вивчення синкретичних явищ у курсі викладання синтаксису на уроках української мови в закладах середньої освіти.

Ключові слова: синтаксис, речення як синтаксична одиниця, синкретизм, семантико-синтаксичні відношення, кількаступеневість, викладання синкретичних явищ.

ABSTRACT

In her master's thesis, the student explores the phenomenon of syncretism of semantic-syntactic relations in simple sentences and justifies the methodology of teaching it in general secondary education institutions. First of all, the author clarifies the essence of syncretism as a linguistic phenomenon, elaborates its definitions, and the corresponding metalanguage. Anna then outlines the factors established by linguists for the emergence of syncretism of semantic-syntactic relations, traces the determinacy of the frequency of these relations in a given context, and names the differential features of syncretic sentence members.

Syncretic semantic-syntactic relations represented by secondary sentence members are systematized, distinguishing between two main types established in linguistics: unilateral and bilateral dependence. Based on selected factual material from the text of O. Lupiy's novel "The Fall of the Ancient Capital," the features of the manifestation of single-stage and multi-stage syncretism within the framework of unilateral and bilateral dependence are considered, with the predominance of the first type. For the first time, models of multi-stage syncretism "based on one element of the syntactic structure" and "based on several elements of the syntactic structure" are identified and described, with the development of appropriate recommendations for qualifying the syntactic functions of syncretized elements.

Taking into account the experimental teaching of syncretism in a general secondary education institution, the expediency of introducing this phenomenon into the school curriculum for the formation of critical thinking and the improvement of the general language competence of students has been proven. A system of methodological recommendations and didactic material has been developed for the effective teaching of syncretic phenomena in the course of syntax of the modern Ukrainian literary language.

Keywords: syntax, sentence as a syntactic unit, syncretism, semantic-syntactic relations, multi-stage, teaching syncretic phenomena.

ЗМІСТ

ВСТУП		5–8
РОЗДІЛ 1.	ФЕНОМЕН СИНКРЕТИЗМУ В ЛІНГВІСТИЦІ	9–27
	1.1. Підходи до дефінування поняття <i>синкретизм</i> у лінгвістиці.	9–14
	1.2. Метамова дослідження синкретизму.	14–17
	1.3. Огляд доробку українських лінгвістів з вивчення синкретизму.	18–27
РОЗДІЛ 2.	ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СИНТАКСИЧНОГО СИНКРЕТИЗМУ	28–46
	2.1. Диференційні ознаки синкретичних членів речення. . .	28–36
	2.2. Основні чинники постання синкретизму.	36–42
	2.3. Типи синкретичних другорядних членів речення: однобічна прислівна й двобічна залежності.	42–46
РОЗДІЛ 3.	СИНКРЕТИЗМ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИХ ВІДНОШЕНЬ У ПРОСТОМУ РЕЧЕННІ	47–59
	3.1. Однобічна прислівна залежність	47–57
	3.1.1. Особливості вияву одноступеневого синкретизму. . .	47–54
	3.1.2. Особливості вияву кількаступеневого синкретизму. .	54–57
	3.2. Двобічна прислівна залежність	58–59
РОЗДІЛ 4.	МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ СИНТАКСИЧНОГО СИНКРЕТИЗМУ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	60–72
	4.1. Дидактичні та методичні передумови впровадження поняття синкретизму в шкільну програму.	60–68
	4.2. Експериментальне викладання синкретичних явищ у курсі синтаксису української мови: аналіз перебігу та результатів	68–72
ВИСНОВКИ		73–75
СПИСОК НАУКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ		76–82
СПИСОК ДОВІДКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ		83
ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ		84
ДОДАТКИ		85–90

ВСТУП

Розвиток наукових парадигм – від структуралістської до когнітивної – природно зумовлює необхідність переосмислення традиційних підходів до вивчення мовних явищ, процесів і фактів. Сьогодні кваліфікація багатьох з них є неоднозначною, позаяк досі невідомо, чи етап переосмислення вже повністю завершився, вказуючи на нову якість, чи він ще триває. Якщо це так, то ми маємо справу з т. зв. перехідним (проміжним) етапом, на якому об'єкт дослідження слід кваліфікувати з урахуванням і старої, й нової якості. Власне, таке поєднання старої й нової якості в досліджуваному об'єкті є ключем до визнання *синкретизму*, що передбачає поєднання кількох семантичних і синтаксичних відтінків в одній мовній одиниці.

Синкретизм репрезентований на всіх мовних рівнях, проте найбільш активним і водночас «найменш дослідженим» [41, 5] він є на синтаксичному рівні. Лінгвістичні дослідження постійно підтверджують складну будову синтаксичного рівня мови, про це свідчать численні спроби поглибленого аналізу його функціонування. Ця складність зумовлює різноманітні трактування синтаксичних одиниць, а особливо явища синкретизму. Питання синкретизму неодноразово порушували у свої студіях закордонні лінгвісти, зокрема G. Meiser [69], J. Blevins [63], J. Gvozdanović [66], S. Luraghi [68], L. Gunkel [65], E. Leiss [67], а також відомі українські мовознавці, серед них – І. Вихованець [5; 6; 7; 11; 13], К. Городенська [14; 15; 16], А. Загнітко [22; 23; 24; 25], Н. Грозан [17], Л. Шитик [55; 56; 57; 58; 59], Ю. Наливайко [40; 41; 42], І. Слинько [48], І. Данилюк [18; 20], Л. Островська [43] та інші. Їхні праці, присвячені феномену синкретизму, розкривають формально-граматичні й семантичні особливості речень із синкретичними членами, пропонують методи їх виявлення та опису, класифікують ці конструкції за структурою, формальним і морфологічним вираженням, а також аналізують їхнє стилістичне застосування.

Сучасні лінгвісти, комплексно вивчаючи ті чи ті мовні явища, акцентують на синкретизмові семантико-синтаксичних відношень у простому реченні, де

синкретизм як мовне явище оприявлено у взаємодії різних граматичних категорій, що ускладнює чітке розмежування їх.

Просте речення як фундаментальна одиниця синтаксису є невичерпним джерелом для лінгвістичних досліджень. Його внутрішня структура, семантико-синтаксичні відношення та функціональні можливості постійно привертають увагу науковців. Дослідження синтаксичного синкретизму в мовотворчості того чи того письменника є особливо цікавим, оскільки конкретний мовний матеріал, з одного боку, дає змогу поглибити теоретичне розуміння синкретизму як синтаксичного феномену, а з іншого – дійти висновків щодо глибини авторського задуму та унікальності його ідіостилу. Окрім того, приклади речень із тими чи тими синкретичними членами речення, дібрані з текстів українських письменників, слугують ілюстрацією до дидактичних матеріалів укладених підручників, зокрема й для вивчення синтаксису у закладах загальної середньої освіти.

Усе сказане зумовлює *актуальність* магістерської роботи, у якій проаналізовано особливості синкретизму семантико-синтаксичних відношень у мовотворчості Олеся Лупія з екстраполяцією на курс викладання синтаксису у закладах загальної середньої освіти.

Об'єктом дослідження є синтаксичні конструкції, які реалізують синкретизм другорядних членів речення в межах простого речення в синтаксисі сучасної української літературної мови. **Предметом дослідження** – особливості прояву синкретизму на синтаксичному рівні.

Мета магістерської роботи – окреслити особливості вивчення синкретизму другорядних членів речення на уроках української мови в закладах загальної середньої освіти. Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких *завдань*:

- 1) з'ясувати дефініції поняття *синкретизм* в лінгвістиці, визначити основні підходи до його вивчення в сучасному мовознавстві, а також з

урахуванням об'єкта і предмета дослідження обґрунтувати доцільність послуговування відповідними термінами для позначення описуваних явищ;

2) проаналізувати теоретичні засади синтаксичного синкретизму, окреслити його диференційні ознаки, чинники постання й основні типи синкретичних другорядних членів речення (з однобічною прислівною і двобічною залежністю);

3) з опертям на встановлені типи і підтипи виявити, скласифікувати й схарактеризувати різні випадки синкретизму семантико-синтаксичних відношень у простому реченні;

4) розглянути особливості вияву одноступеневого та кількаступеневого синкретизму в межах однобічної залежності на дібраному фактичному матеріалі;

5) випрацювати та обґрунтувати систему методичних рекомендацій, вправ і завдань для ефективного вивчення синкретизму другорядних членів речення на уроках української мови в закладах загальної середньої освіти;

6) узагальнити одержані результати.

Матеріалом дослідження послуговував текст історичного роману О. Лупія «Падіння давньої столиці».

Методи дослідження. Для теоретичного осмислення й узагальнення матеріалу застосовано загальнонаукові методи: аналіз, синтез, узагальнення, абстрагування, індукція та дедукція. Серед спеціальних лінгвістичних методів, які дали змогу детально дослідити синкретизм, використано описовий (для всебічної характеристики синкретичних членів речення та їхніх функцій), структурний із методикою дистрибутивного аналізу (для вивчення внутрішньої організації синкретичних одиниць, їхніх зв'язків та взаємодії з іншими елементами речення). Для обґрунтування методичних рекомендацій до викладання синкретизму в закладах загальної середньої освіти задіяно також і педагогічні методи: метод аналізу навчальних програм, підручників та методичних посібників для оцінки чинного стану викладання синтаксису; метод педагогічного моделювання для розробки власної системи вправ та дидактичних

матеріалів; метод методичного синтезу для узагальнення результатів і формулювання конкретних рекомендацій щодо ефективного представлення синкретизму на уроках української мови.

Практичне значення роботи є багатограним: одержані результати не лише поглиблюють теоретичні положення про синкретизм як динамічне лінгвальне явище, є внеском у розуміння перехідних процесів у сучасній українській літературній мові, що може бути підґрунтям для подальших наукових розвідок, але й має безпосереднє застосування в освітній практиці. Це допоможе в розробці конкретних методичних рекомендацій для викладання синтаксису простого речення в закладах загальної середньої освіти, що охоплюватиме створення дидактичних матеріалів та чітких, доступних пояснень. Ці рекомендації дадуть змогу вчителям ефективно подавати складні лінгвальні явища, а учням – краще засвоювати матеріал та розвивати аналітичні здібності. Додаткове використання матеріалу роману О. Лупія збагатить шкільний курс української мови автентичним художнім текстом, зробить граматичні пояснення живішими та зрозумілішими, а також сприятиме розвитку читацької компетенції. Зрештою, ґрунтовне дослідження синкретизму послугує формуванню критичного мислення й підвищенню загальної мовної компетенції учнів та засвідчить багатозначність і гнучкість мови.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списків наукової й довідкової літератури, джерел ілюстративного матеріалу та додатків. Обсяг роботи – 90 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ФЕНОМЕН СИНКРЕТИЗМУ В ЛІНГВІСТИЦІ

1.1. Підходи до дефінування поняття *синкретизм* у лінгвістиці

Синкретизм – багатогранний феномен, що постає в різних сферах людської діяльності: від релігії та міфології до мистецтва, філософії й мови і як об’єктивний факт мислення, мови та мовлення через свою різноманітну реалізацію впливає на формування та сприйняття дійсності як цілісної та складної системи.

У сучасному лінгвістичному дискурсі дефініції синкретизму різняться багатоаспектністю та динамічністю. Сьогодні особливо актуальними є питання щодо сутності *синкретизму*, його самостійності та специфіки виявів. У науковому колі синкретизм часто інтерпретують як прагнення до створення нового цілісного світогляду, що ґрунтується на розумінні взаємозв’язку та взаємозалежності всіх чинних явищ в умовах глобальних культурних змін.

Історично термін *синкретизм* увійшов у вжиток на позначення злиття, поєднання елементів різних культів та релігійних систем у часи пізньої античності (т. зв. релігійний синкретизм епохи еллінізму). Проте в лінгвістиці його інтерпретація набула нових, специфічних рис, сфокусованих на об’єднанні формально не розрізнених, але функціонально або семантично пов’язаних одиниць на різних рівнях мови. Це дало змогу українським мовознавцям значно поглибити розуміння цього явища та інтегрувати його в національну лінгвістичну традицію.

Синкретизм на позначення нерозчленованості був характерний міфологічній свідомості, де *об’єкт* сприймали як цілісне поняття з усіма його ознаками й функціями. Термінологійну чіткість поняття *синкретизму* розширено внаслідок розвитку людської свідомості та діяльності. У сучасній українській літературній мові *синкретизм* має кілька лексичних значень, об’єднаних

спільною семою – ‘нерозчленованість’, ‘злитість’ – і різняться смисловими варіантами.

Попри те, що термін *синкретизм* шириться в мовознавстві, установити, хто ж першим використав його для позначення певних специфічних мовних явищ, не вдалося. У сучасних словниках української мови *синкретизм* (грец. *Συγκρητισμός* – ‘з’єднання’, лат. *syncretismus* – ‘поєднання’) потрактовано як: 1) ‘нерозчленованість, злитість, характерні для початкового, нерозвиненого стану будь-якого явища. Синкретизм первісного мистецтва // формальне нерозділення, злиття в одній формі різнорідних мовних елементів’; 2) ‘різновид еклектизму; поєднання різнорідних, суперечливих, протилежних один одному поглядів // поєднання у віровченні та культі якої-небудь релігії елементів різних віросповідань і філософських ідей’ (ВТССУМ, 1317), або 1) ‘формальне нерозрізнення, злиття в одній формі у процесі еволюції мовної системи функційно різних граматичних категорій і форм’; 2) ‘поєднання (синтез) диференційних і структурних ознак мовних одиниць (окремих розрядів слів, значень, речень, членів речення тощо), протиставлених один одному в мовній системі і пов’язаних явищем перехідності’ (ССЛ, 269–270), або ‘збіг функціонально різних граматичних категорій та форм в одній формі в процесі мовної еволюції, наприклад, відмінковий синкретизм або синкретизм граматичних категорій’ (СЛТ, 446), або ‘злиття в одній мовній одиниці одночасно кількох ознак; притаманний мові як системі (усім мовним рівням) через поєднання в ній аналогій й аномалій, а також мовленню як середовищу, де зароджуються аномалії й асиметричні відношення <...>; найбільш широко представлений у синтаксисі; його виявами на цьому рівні є маргінальні функції різних членів речення (наприклад, означального додатка, обставинного додатка), подвійні синтаксичні зв’язки, неоднозначність кваліфікації одно- та двоскладних, повних і неповних, простих і складних речень, типів підрядних предикативних одиниць, складнопідрядних і складносурядних речень за формою та змістом, наявність невластиве-прямої мови і т. ін.’ (СЛ, 540).

«Сучасний словник іншомовних слів» наводить модифіковане тлумачення, зосереджене на двох основних значеннях: 1) ‘нерозчленованість, що характеризує нерозвинутий стан будь-якого явища, напр., нерозчленованість психічних функцій на ранніх ступенях розвитку дитини тощо’; 2) ‘змішування, неорганічне злиття різнорідних елементів, напр., різних культів і релігійних систем у добу пізньої античності – *релігійний синкретизм періоду еллінізму*’ (ССІС, 626).

Автори сучасних лінгвістичних енциклопедій, монографій та словників подають дещо інші дефініції синкретизму, акцентуючи на буквальному значенні лексеми *syncretismos* – синтез, поєднання. Загалом, у мовознавчій площині поняття синкретизму розтлумачено як:

1) синтез (поєднання) структурно та семантично різних мовних одиниць (певних розрядів слів, значень, речень, членів речень тощо), які протиставлені одна одній у системі мови й пов’язані явищами перехідності, т. зв. різнорідні гібридні, контамінаційні, проміжні, дифузні утворення [58, 30];

2) збіг різних за функціями категорій і форм в одній формі в процесі розвитку мови (відмінковий синкретизм (одне закінчення має значення різних відмінків) або синкретизм різних граматичних категорій (одне закінчення має значення певного роду, числа й відмінка) [58, 30];

3) «формальне нерозрізнення, злиття в одній формі різнорідних мовних елементів» [54, 538];

4) «злиття в одній мовній одиниці одночасно кількох ознак»;

5) «злиття форм із різних мов у нову форму» [58, 30].

І. Данилюк у дисертаційній праці «Синкретизм у системі частин мови» розглядає це явище як комплекс взаємопов’язаних явищ на формальному, функційному та семантичному рівнях [20, 54].

У закордонних лінгвістичних та лексикографічних студіях, зокрема в дослідженнях В. Wiese [71], М. Baerman [62], Е. Leiss [67], А. Carstairs-McCarthy [64], Л. Gunkel [65], Г. Serbat [70] та ін., термін *синкретизм* зазвичай

інтерпретують у його первісній семантиці для позначення збігу або злиття значень. Ж. Марузо, до прикладу, пропонує своє розуміння синкретизму, дефінуючи його як функціональне об'єднання, що походить від грецького слова *συγκρητισμός*, яке, імовірно, спочатку позначало союз критських народностей. На думку мовознавця, цей термін описує явище, коли в одній формі об'єднано кілька функцій. Як приклад такого об'єднання, або синкретизму, він наводить відмінок, який поєднав функції зниклих відмінків (як-от латинський аблатив) [58, 30].

Багатоаспектність дефініцій синкретизму відображає його широке використання в різних галузях науки: психології, філософії, соціології, культурології, релігієзнавстві, літературознавстві, мистецтвознавстві та мовознавстві. Доцільно розглянути, як саме синкретизм розтлумачено в кожній із цих сфер. Зокрема, у філософії пропонуване явище трактують як поєднання несхожих, а іноді й протилежних поглядів; у релігієзнавстві – злиття різних релігійних компонентів, обрядів чи культів в одній течії, або взаємопроникнення релігій, їхнє суміжне співіснування, або особливе міфологічне та ритуальне переосмислення традицій нової релігії; у мистецтвознавстві – поєднання різнорідних стилєвих елементів; у психології – нероздільність психічних функцій у дітей раннього та дошкільного віку або як поєднання чи злиття несумісних і непорівнюваних способів мислення та поглядів; у соціології – об'єднання різноманітних елементів із різних соціальних систем у нову, цілісну структуру; у культурології – явище постмодернізму (поєднання видів та жанрів) [58, 31–33].

Щодо літературознавства, то маємо розширене коло дефініцій, як-от: 1) у широкому значенні – первісна злітність та недиференційованість різних видів культурної творчості, прикметних раннім етапам його розвитку; 2) об'єднання всіх видів мистецтва на зорі їхньої історії, коли танець, спів і музика існували нерозривно [4, 193]; 3) нерозчленованість початкових форм ідеології (як-от міфології); 4) види мистецтва, де музика, спів і танець існують як

єдине ціле; 5) ранні форми словесного мистецтва, у яких елементи музики, епосу та драми були нероздільними [58, 33]; 6) поєднання і взаємодія різних елементів у всьому художньому тексті; 7) поєднання протилежних образів чи поглядів, що при цьому виявляються узгодженими [21, 16].

Загалом синкретизм у літературознавстві та культурології інтерпретують двояко: ‘нерозчленованість’, ‘злитість’, типові для ранніх стадій розвитку літератури та мистецтва загалом і ‘поєднання, синтез’, характерні для творчості, індивідуального стилю чи конкретних творів автора (жанровий, художній, мовний синкретизм).

Лінгвальне розуміння синкретизму охоплює широкий спектр семантичних відтінків: збіг різних за функціями форм і категорій, формальна нерозрізненість, поєднання кількох ознак; нерозчленованість, злитість, властиві початковому, нерозвиненому стану будь-якого явища; поєднання (синтез) диференційних структурних і семантичних ознак мовних одиниць. У контексті синтаксису, останній аспект є найбільш прийнятним, оскільки він цілком відображає всі аспекти формування та функціонування синкретичних конструкцій.

У царині теоретичної лінгвістики питання синкретизму студіюють крізь призму двох понять – «синкретизм з-поміж синтаксичних одиниць і синкретизм з-поміж морфологічних одиниць» [24, 242]. За визначенням А. Загнітка, *синтаксичний синкретизм* полягає в поєднанні в межах однієї синтаксичної одиниці ознак, властивих двом або більше синтаксичним одиницям [24, 244].

Різноманіття підходів до тлумачення значення терміна *синкретизм*, вочевидь, зумовлене не лише полівекторністю його реалізацій, а й розбіжностями в трактуванні етимології самого поняття.

З огляду на те, що дібраний фактичний матеріал переважно відображатиме кількаступеневий синкретизм серед другорядних членів речення, оптимальним робочим визначенням синкретизму ми вважаємо таке: це – «поєднання (синтез) в одному члені речення диференційних ознак різних членів речення, їхніх функцій, що може відбуватися як у плані змісту (в лексичному значенні членів

речення), так і в плані вираження (на рівні способу вираження, виду зв'язку, засобів зв'язку, характеру залежності), а також у плані змісту і в плані вираження одночасно» [41, 180].

1.2. Метамова дослідження синкретизму

Невід'ємним складником наукового пізнання є терміни – мовні знаки, які кваліфікують як «наслідок цілеспрямованої регулятивної діяльності фахівця» [61] у тій чи тій сфері знань. Саме тому досконалість та якість поняттєво-термінологічного апарату відіграє ключову роль у досягненні ефективності наукового пошуку.

Вивчення синкретизму як комплексного соціокультурного, релігійного й лінгвального феномену вимагає обґрунтування метамови, яка дасть змогу не лише описувати його прояви, а й аналізувати механізми функціонування, структурні особливості та імплікації необхідних явищ.

Численні модифікації перехідності зумовили появу низки наукових термінів, які позначають синкретичні явища. Семантика цих понять може бути як повністю, так і частково ідентичною, що засвідчує термінологічну синонімію в межах категорії перехідності.

Для ґрунтовного дослідження явища синкретизму на рівні членів речення вважаємо за необхідне передусім визначити зміст понять, що використовують для опису цього явища, позаяк недостатня вивченість синтаксичного синкретизму привела до того, що те саме явище іменують різними термінами.

У лінгвоукраїністиці для позначення описуваного явища використовують низку термінів, як-от: *синкретичний* [58; 41; 20; 7; 60], *проміжний* [58; 41], *периферійний* [30; 58; 41], *контамінаційний* [56; 41], *гібридний* [58; 2; 41], *дифузний* [58; 41], *трансцендентний* [41]. Серед цього ряду найчастіше вживають термін *синкретизм*, що має узагальнювальне значення. Більшість мовознавців називає синкретичними будь-які явища, що демонструють синтез ознак протилежних одиниць, незалежно від їхнього наближення до одного з

членів опозиції чи від їхнього еволюційного характеру й стабільності на сучасному етапі розвитку мови. Деякі лінгвісти розглядають ці найменування як взаємозамінні синоніми, вільно послуговуючись ними в тому чи тому тексті. На противагу цьому інші мовознавці наполягають на їхньому чіткому розмежуванні, обґрунтовуючи це тим, що кожному з термінів прикметні лише його значеннєві відтінки, що, власне, й дає підстави глибше й точніше проникнути в сутність конкретного явища, факту чи процесу.

Лінгвісти, досліджуючи синкретизм як явище перехідності, пропонують розмежовувати діахронію перетворення (історичну еволюцію) та об'єднувальні (контамінаційні) ланцюги синхронної системи. За їхніми твердженнями, терміни *трансформаційний* і *контамінаційний* відображають різні аспекти одного явища – і тому їх слід розуміти як підкатегорії загального терміна *синкретичний*. Терміни *периферійний*, *проміжний* і *гібридний* часто використовують як синоніми до терміна *контамінаційний*, хоча вони не є абсолютно повними еквівалентами. Терміни *контамінаційний*, *гібридний* і *синкретичний* можуть описувати те саме явище, акцентуючи на його характеристиках, а от *проміжний* і *периферійний* – ні, позаяк він вказує на його другорядне місце в системі мовних одиниць [41, 14–15].

Ю. Наливайко у дисертації «Синкретизм у системі членів речення» пропонує чітку диференціацію: *гібридними* вважати ті феномени, для яких характерне поєднання структурних і змістових ознак, *контамінаційними* – ті, які синтезують структуру однієї одиниці (як-от, речення як предикативної одиниці) й смислові відношення іншої (наприклад, об'єктні, притаманні додатку як другорядному члену речення); *трансформаційними* – ті, унаслідок взаємодії яких відбувається якісна зміна, що слугує свідченням розвитку мови та її граматичного ладу, й, зрештою, *синкретичними* – ті, які за формальної тотожності синтезують два (або більше) значення [41, 19]. У пропонованому дослідженні ми послуговуватимемося терміном *синкретичний* власне з такою семантикою.

У сфері синтаксису явище термінологійної синонімії синкретизму позначене й іншими концептами, зокрема транспозицією, трансформацією, дифузністю, синтаксичною деривацією та контамінацією [58, 55].

До вторинного синкретизму відносять *контамінацію* [58, 56]. За визначенням Г. Пауля, це явище виникає тоді, коли дві синонімії або споріднені форми вираження думки одночасно з'являються у свідомості – і в результаті жодна з них не реалізується в чистому вигляді, а замість цього з'являється нова форма зі змішаними елементами. Контамінацію можна простежити і у фонетиці, зокрема при фонетичному оформленні слів, і в синтаксисі, однак дослідник все ж вважає, що на синтаксичному рівні це «відхилення від норми». За твердженнями інших мовознавців, контамінація – це взаємодія одного елемента з іншим, з яким він пов'язаний постійно або випадково, у результаті чого відбувається їхнє схрещення [58, 57].

Термін *контамінація* найчастіше вживають для позначення об'єднання мовних одиниць або їхніх частин з опертям на їхню структурну, функційну чи асоціативну близькість або ж з певною комунікативною метою, у результаті чого постає нова мовна одиниця.

Поняття *трансформація* також тісно пов'язане з явищами перехідності й контамінації. Воно охоплює різні процеси, що демонструють зміни й розвиток мовної системи та її граматики, зокрема перетворення тих чи тих синтаксичних структур. Деякі вчені використовують цей термін для опису зміни словом своєї належності до певної частини мови та навіть ототожнюють трансформацію з морфолого-синтаксичним способом словотвору [41, 19]. Варто зазначити, що найбільш повне та обґрунтоване розмежування ступенів і рівнів міжчастиномовних трансформацій здійснив І. Вихованець [11]. Іноді термін *трансформація* застосовували для позначення переходу слів з однієї частини мови до іншої в історичному (діахронному) аспекті, тому й з'явився складений термін *діахронна перехідність* [41, 20]. На відміну від цього, *синхронний тип перехідності* часто визначають як контамінацію – змішування певних ознак

різних слів в одній формі, що відбувається переважно в процесі спілкування. Через індивідуальний характер таких явищ дослідники запропонували називати їх *синкретичними* [41, 20].

Трансформація в царині синтаксису – результат і діяхронних (історичних), і синхронних процесів, які демонструють інтеграційні тенденції в мовній системі, що й приводять до з'яви синкретизму. У цьому випадку змінюється лише синтаксична функція, форма та граматичне значення слова залишаються незмінними.

Л. Шитик у монографії «Синхронна перехідність синтаксичних одиниць в українській літературній мові», аналізуючи синкретичні синтаксичні одиниці, виокремлює абсолютні синоніми для номінування явищ перехідності: перехідні явища (одиниці, утворення) / нетипові / синкретичні / асистемні [58, 59].

Як уже згадувалось, явища перехідності можна досліджувати як в діяхронному, так і в синхронному аспектах. Ми ж зосереджуємося на синхронному зрізі, позаяк саме в його межах між опозиційними центральними категоріями постає зона синкретизму з її периферійними та проміжними елементами.

Використання в лінгвістиці низки інших термінів на позначення явища синкретизму є не обґрунтованим. Це стосується, зокрема, *синтетизму* (або синтезу, який використовують в літературознавстві), *аморфності* (відсутності вираженої структури, що вважається морфологічним вираженням синкретизму в мистецтві), *редуплікації*, *мутності* (термін М. Блека з праці «Critical Thinking» [32, 16–17]), *полісинкретизму* тощо.

Отже, аналіз наукових праць і наші спостереження свідчать, що на позначення описуваного явища використовують низку взаємозамінних або частково сумісних понять. Ми ж послуговуватимемося терміном *синкретичний* (*синкретизм*), позаяк він, на нашу думку, найбільш точно відображає багатогранність й основні характеристики досліджуваного феномену.

1.3. Огляд доробку українських лінгвістів з вивчення синкретизму

Дослідження феномену синкретизму як універсальної лінгвальної категорії, що охоплює поєднання різних функцій або значень в одній мовній одиниці, посідає особливе місце в сучасній українській парадигмі. Протягом десятиліть різні вчені, серед яких і закордонні лінгвісти, як-от: J. Blevins [63], J. Gvozdanović [66], S. Luraghi [68], G. Meiser [69], B. Wiese [71], M. Baerman [62], E. Leiss [67], A. Carstairs-McCarthy [64], L. Gunkel [65], G. Serbat [70], й українські мовознавці: І. Вихованець [5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13], К. Городенська [14; 15; 16], А. Загнітко [23, 514–515; 24, 241–250], Н. Грозан [17], О. Кушлик [34; 35], І. Слинко [48], Н. Іваницька [27; 28], Л. Шитик [57; 58; 59], Ю. Наливайко [40; 41; 42], І. Данилюк [18; 20], Л. Островська [43], О. Мельничук [38], В. Кононенко [31], Л. Прокопчук [46] та інші, зверталися до осмислення цього явища і таки зробили вагомий внесок у розробку дефініцій, типологій та функціональних аспектів синкретизму на різних рівнях мовної системи, збагативши світові наукові здобутки власними оригінальними підходами та уточненнями.

З урахуванням розвідок лінгвістів можна стверджувати, що синкретизм властивий усім рівням мови – фонетичному, лексичному, фразеологічному, словотвірному, морфологічному, синтаксичному, а також текстовому. Специфіка прояву синкретизму відрізняється на кожному рівні, а тому ми послідовно намагалися аналізувати ці прояви та вибудовувати цілісну картину цього складного феномену.

На фонетичному рівні синкретизм виявляється в злитті ознак різних фонем або їх варіантів, а найточніше – у нейтралізації диференційних ознак фонем. Нейтралізацію (від лат. *neutralis* – ‘ні той, ні інший’; ‘нейтральний’) трактують як «нерозрізнення, збіг у якійсь позиції кількох одиниць одного рівня – фонем, морфем, значень слів тощо» [54, 375]. Інакше кажучи, це процес, під час якого в певних фонетичних позиціях (т. зв. слабких позиціях, до прикладу, у кінці слова або перед певними приголосними) розрізнявальні ознаки фонем втрачають свою

функцію – і дві або більше фонemi вже не протиставляються. Яскравим прикладом позиційно зумовленої нейтралізації в українській мові є розрізнення голосних [е] та [и] в ненаголошених позиціях. Іноді такі звуки можуть зливатися в один, як-от у словах *мине* [ми^ене́] / *мене* [ме^ине́] або *клинок* [кли^ено́к] / *кленок* [кле^ино́к] фонemi /е/ та /и/ в ненаголошених складах втрачають своє чітке розрізнення, тобто нейтралізуються. Виділяють ще й контекстно зумовлені зміни, коли вимова фонemi змінюється під впливом сусідніх звуків. Типовим прикладом в українській мові є асиміляція за дзвінкістю / глухістю, яка також часто призводить до нейтралізації приголосних, напр.: *боротьба* [бород`ба́], *молотьба* [молод`ба́], *просьба* [про́з`ба]. Однак кульмінації процес нейтралізації досягає таки у виникненні гіперфонemi – узагальненої фонематичної одиниці, яка функціонує в позиції нейтралізації, поєднуючи в собі властивості різних фонем або їхніх диференційних ознак [41, 11].

Вивчення фонетичного синкретизму в українській лінгвістиці не було настільки випрацьованим, як, до прикладу, морфологічного чи синтаксичного, однак окремі аспекти цього феномену описано в працях, присвячених фонетичній системі української мови. Так, Н. Тоцька у своїх працях, зокрема в «Сучасній українській літературній мові. Фонетика. Фонологія. Орфоепія», присвячених вивченню української фонології, проаналізувала функціонування звуків у мовленнєвому потоці. Хоч авторка не послуговувалася терміном *синкретизм* загалом, проте описувала випадки, коли «позиційні зміни фонем зумовлюють зближення їхніх акустичних і артикуляційних характеристик, що можна трактувати як синкретизм фонемних ознак» [53].

Синкретизм на словотвірному рівні репрезентований поєднанням різних функцій морфем, які можуть бути одночасно формотворчими, словотворчими чи основотворчими. Окрім того, цей феномен ускладнює визначення напрямку деривації, особливо у випадках взаємозв'язку віддієслівних іменників та відсубстантивних дієслів. Інакше кажучи, це творення похідних слів (дериватів), що водночас реалізують декілька словотвірних значень або належать до різних

частин мови, зберігаючи при цьому семантичні зв'язки з твірною основою (базею). У лінгвоукраїністиці такі явища активно студіюють у контексті деривації чи частиномовної трансформації.

Вагомий внесок у розуміння синкретизму дериваційних значень, що відображає динамічні процеси в словотвірній парадигмі, зробила О. Кушлик. Зокрема, у статті «Синкретизм дериваційних значень як вияв динамічних процесів у словотвірній парадигмі», опублікованій у «Віснику Львівського університету», дослідниця провела глибокий аналіз твірної бази сучасної української мови, визначила інвентар словотворчих засобів для їхнього вираження, з'ясувала, як лінгвальні та екстралінгвальні чинники впливають на реалізацію дериваційного потенціалу мовних одиниць, а також виявила залежність синкретичних словотвірних значень девербативів від їхньої належності до певної частини мови та окреслила вплив цих значень на встановлення типології словотвірних парадигм [34].

У пропонованій для розгляду студії мовознавиця згадала: відповідно до класифікації чеського дериватолога М. Докуліла виокремлюють три основні типи словотвірних значень, що відображають семантичні відношення між твірним і похідним словами: транспозиційне, мутаційне та модифікаційне. Однак, як зазначають польські лінгвісти Р. Гжегорчикова та Я. Пузиніна, можливості реалізації словотвірних значень іноді виходять за ці межі – тому виникла потреба для виділенні четвертого комбінованого (синкретичного) типу словотвірного значення, у межах якого розглядають утворення, словотворчий засіб яких поєднує різні функції: транспозиційно-модифікаційні, модифікаційно-транспозиційні, транспозиційно-мутаційні та модифікаційно-мутаційні [34, 43]. О. Кушлик ґрунтовно доводить необхідність виділення таких комбінованих значень, установлюючи їхні різновиди в межах словотвірних парадигм з вершинними дієсловами, мотивованими іменниковими, прикметниковими й звуконаслідувальними основами, та приділяє значну увагу найпоширенішому транспозиційно-мутаційному словотвірному значенню.

До прикладу, здатність іменникових девербативів експлікувати транспозиційно-мутаційне словотвірне значення широко розповсюджена, особливо серед похідних одиниць субстантивної зони. Основним експлікатором цього значення у парадигмах з вершинними дієсловами є суфікси **-нн-** / **-енн-**, **-інн-**, **-ува-/юва-**, **-и-**, **-ізува-ти** / **-изува-ти**, **-аці-**, а також нульовий суфікс, які первинно передають транспозиційне значення «опредметненої дії», «опредметненого процесу» чи «опредметненого стану», але водночас є синкретичними, оскільки здатні передавати кілька значень одночасно. Як-от від дієслів *азотувати*, *клеїти*, *фарбувати*, *солити* утворюють іменникові девербативи *азотування*, *клеєння*, *фарбування*, *соління*, кожен з яких потенційно здатний експлікувати вторинне значення – результат виконуваної дії, що й демонструє розвиток транспозиційно-мутаційного значення [34, 44–47].

Дослідження О. Кушлик розкриває складний і динамічний характер синкретизму дериваційних значень на словотвірному рівні. Мовознавиця висновує, що деякі словотворчі елементи, формуючи похідні одиниці, крім основної ролі в реалізації первинного значення, здатні розвивати й вторинне, що свідчить про синкретичний характер їхньої дериваційної семантики. У словотвірних парадигмах, очолюваних похідними дієсловами, цей синкретизм представлений транспозиційно-мутаційними та модифікаційно-мутаційними значеннями формантів, розмежування яких залежить від контексту, до того ж співвідношення між цими значеннями може змінюватися: первинне транспозиційне значення може втрачатися, або вторинне може витіснити первинне, що призводить до утвердження одного із синкретичних словотвірних значень, відображаючи постійні динамічні процеси в мові.

Синкретизм на граматичному та лексико-семантичному рівнях значно складніший через нелегкі форми, де інтеграція значень та проміжні явища ускладнюють класифікацію лексико-граматичних класів, синтаксичних структур та лексико-семантичних варіантів слів. Зокрема, у лексико-семантичній сфері синкретизм збігається із позиційно зумовленою нейтралізацією значень

полісемантичної одиниці, що «постає внаслідок асоціації кінцевого числа альтернативних значень із тією самою фонетичною формою» [32, 17]. Лексичний рівень демонструє безліч проявів синкретизму. М. Кочерган зазначає, що контекст є ключовим для розуміння синкретичних значень полісемантичних слів, і підкреслює, що це явище властиве як полісемії, так і омонімії [32, 17]. Наприклад, слово *ключ* може синкретично означати предмет для відмикання замка, джерело води або нотний знак, і саме контекст визначає, яке із цих значень актуалізується в кожному випадку, хоча всі вони зберігають певну спільність функціонального призначення – *відкривати, запускати, давати доступ*.

Щодо морфологічного рівня, то тут синкретизм оприявнений у взаємодії граматичних категорій та лексико-граматичних класів, а це означає, що він виникає там, де межі між частинами мови (наприклад, прикметниками й іменниками чи іменниками й прислівниками та ін.), або лексико-граматичними розрядами (як-от власні та загальні назви іменників, якісні, відносні чи присвійні прикметники тощо), стають розмитими або перетинаються [19, 5]. Це також і злиття в єдиній формі функціонально різних граматичних категорій (об'єднання в одній формі слова декількох відмінкових значень, напр.: *радості, гордості, ночі* – значення родового, давального та місцевого відмінків).

У мовознавчих працях неодноразово акцентовано на формальному синкретизмі відмінкових закінчень, дієслівних форм (дієслівних категорій, взаємодії виду, часу, способу) тощо, зокрема у студіях І. Вихованця [5; 6; 8; 9; 10], І. Данилюка [18; 20]. Також синкретизм у морфології спостерігають у взаємній конверсії різних частин мови, граматичній транспозиції морфологічних категорій. У морфології синкретичними словами вважають допоміжні дієслова, що поєднують функції як самостійного дієслова, так і зв'язки, віддієслівні іменники (пор.: *боротьба, нарікання, біг, поїздка, думка*), що, зберігаючи лексичну семантику дієслова, набувають граматичних категорій іменника – роду, числа, відмінка [41, 11–12].

На фразеологічному рівні синкретизм постає як міжрівневе явище, що зумовлено проміжним лексико-синтаксичним статусом самих фразеологічних одиниць. Його сутність полягає в об'єднанні кількох значень або функцій в одному фразеологізмі, що створює нову, цілісну мовну одиницю. Унаслідок цієї інтеграції значення окремих складників, як правило, нівелюються, формуючи унікальний «сплав» сенсів, що унеможливлює пряме номінативне співвіднесення з об'єктами чи явищами дійсності, на відміну від вільних лексичних одиниць [59, 133–134].

Прояви синкретизму на цьому рівні є багатограними. Зокрема, у лінгвістиці відзначають, що категорійний синкретизм властивий фразеологізмам, які здатні виконувати декілька синтаксичних функцій одночасно в різних граматичних розрядах. Фразеологічну одиницю часто розглядають як результат такої інтеграції. При цьому дослідники розрізняють синкретизм внутрішньої форми фразеологізму, що виникає внаслідок взаємодії семантичних та граматичних аспектів його компонентів, і контекстуально зумовлений синкретизм [58, 61–62; 59, 134]. Розгляньмо, до прикладу, фразеологізм *покласти зуби на полицю*. Якщо взяти його компоненти як вільне лексичне словосполучення, то слово *покласти* означатиме дію розміщення, *зуби* – тверді утворення в ротовій порожнині, зубні протези, а *на полицю* – вказівку на місце. Так у реченні *Бабуся зняла свій протез та поклала зуби на полицю у ванній кімнаті* кожен елемент зберігає своє пряме нефразеологічне значення. Проте вже у фразеологізмі *покласти зуби на полицю* відбувається повне (або майже повне) згасання денотативного значення окремих слів – виникає нове, цілісне, синкретичне значення – *голодувати, не мати засобів для існування, бідувати*. Увесь вираз функціонує як єдина лексико-синтаксична одиниця, яка несе якісно новий, метафорично переосмислений сенс. Цей приклад чітко показує, як фразеологізм у рамках синкретизму набуває нової семантичної цілісності, що є головною відмінністю від вільного словосполучення.

І нарешті, синтаксичний рівень. Нашу увагу зосереджено саме на ньому. Синкретизм тут найбільш активний і водночас «найменш досліджений» [41, 5], позаяк: по-перше, речення як синтаксична одиниця становить ієрархійно організовану єдність одиниць інших мовних рівнів (як основних, так і проміжних); по-друге, речення є основою для оприявлення онтологічних властивостей знака – бути засобом формування думки; по-третє, речення слугує тлом для синтаксичної деривації – «утворення похідних одиниць з новою синтаксичною функцією в межах того самого лексичного значення» [Цит. за: 16, 152], які часто демонструють складність, сконденсованість передаваної думки; по-четверте, сьогодні синтаксис як розділ мовознавства зазнає переходу на новий етап – функціональний синтаксис, який «зважає поєднув логічні, формальні, семантичні аспекти категорійного поля новітньої граматикології, що стало рушійною силою для послідовного тлумачення онтологічних властивостей <...> речення» [39, 3].

Питання синкретизму на синтаксичному рівні неодноразово порушували у своїх дослідженнях закордонні лінгвісти, як-от: J. Blevins [63], L. Gunkel [65], J. Gvozdanović [66], E. Leiss [67], S. Luraghi [68], G. Meiser [69]. Не оминають увагою цієї проблеми й вітчизняні мовознавці, до того ж як принагідно (студії І. Вихованця [5; 11], К. Городенської [15; 16], А. Загнітка [23, 514–515; 24, 241–250], Н. Грозан [17] та ін.), так і безпосередньо (праці Л. Шитик [57; 58; 59], Ю. Наливайко [40; 41]).

А. Загнітко у монографії «Теорія сучасного синтаксису» вирізняв формально-позиційний, семантико-позиційний і функційно-позиційний синкретизм. Формально-позиційний пов'язує із заповненням морфологічною формою не властивої для неї синтаксичної позиції, унаслідок чого ця форма набуває ознак, притаманних різним видам синтаксичного зв'язку (напр., керованої і прилеглої тощо); семантико-позиційний – з можливістю однієї форми виражати різну семантику; функційно-позиційний – з поєднанням в одній формі неморфологізованого вияву аналізованого члена речення і залежності

стрижневого компонента, який зберігає валентний потенціал твірного слова [24, 245].

Л. Шитик у дисертації «Синкретичні об'єктно-обставинні відношення та засоби їх вираження в сучасній українській літературній мові», захищеній на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук, дослідила особливості розвитку синкретичних об'єктно-обставинних відношень, зокрема інструментальності й каузальності, у сучасній українській літературній мові та схарактеризовано засоби вираження цих відношень (роботу виконано з опертям на семантико-синтаксичну організацію речення) [57]. Монографію ж «Синхронна перехідність синтаксичних одиниць в українській літературній мові» Л. Шитик уже «присвятила аналізу синкретичних синтаксичних одиниць у межах складного (розділи 2 і 3) й напівскладного (розділ 4) речень у сучасній українській літературній мові. Дослідниця зіставила особливості прояву синкретизму як у формально-синтаксичному, так і семантико-синтаксичному аспектах [58].

Ю. Наливайко в дисертації «Синкретизм у системі членів речення» окреслила особливості синкретичних членів речення (як одиниць формально-синтаксичного підходу) й синкретичних семантико-синтаксичних відношень (як атрибута семантико-синтаксичного підходу) у межах простого речення [41].

У працях інших лінгвістів, які порушують питання синтаксичного синкретизму, названо чинники постання синкретизму, задекларовано позицію стосовно синкретизму як позитивного чи негативного явища, окреслено межі між синкретизмом й омонімією, встановлено місце синкретичних членів речення в системі членів речення тощо.

Перші наукові кроки щодо дослідження синкретизму на синтаксичному рівні вдалося зробити і нам. Цьогоріч у «Науковому віснику Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія : Філологічні науки (мовознавство)» – фаховому виданні категорії «Б» – опубліковано статтю «Кількаступеневий синкретизм семантико-синтаксичних відношень у простому

реченні (на матеріалі тексту роману О. Лупія «Падіння давньої столиці»)), у якій ми, з'ясувавши сутність синкретизму як лінгвального феномену, розглянувши його особливості на синтаксичному рівні, наголосивши на різнобічності вияву, засвідченого з урахуванням багатоаспектного підходу до аналізу речення, удокладнивши метамову, якою послуговуються для опису синкретизму семантико-синтаксичних відношень як репрезентантів семантико-синтаксичної організації речення і синкретизму членів речення як синтаксичних одиниць формально-синтаксичної організації, простеживши детермінованість частотності постання семантико-синтаксичних відношень у тому чи тому контексті, описали випадки постання кількаступеневого синкретизму семантико-синтаксичних відношень у простому реченні сучасної української літературної мови, систематизували синкретичні семантико-синтаксичні відношення, репрезентовані другорядними членами речення, з вирізненням усталених у лінгвістиці двох основних типів – з одnobічною прислівною і двобічною залежністю – з фокусуванням уваги на різновидах першого типу: атрибутивно-об'єктних, атрибутивно-обставинних, об'єктно-обставинних й атрибутивно-об'єктно-обставинних смислових відношеннях. На основі дібраного фактичного матеріалу з тексту роману О. Лупія «Падіння давньої столиці» додатково простежили можливості розвитку кількаступеневого синкретизму з виокремленням відповідних моделей: «синкретизм, опертий на одному елементі синтаксичної структури», «синкретизм, опертий на кількох елементах синтаксичної структури», – з випрацюванням відповідних рекомендацій щодо кваліфікування синтаксичних функцій синкретизованих елементів, що адекватно формально-синтаксичній організації речення [35].

Власні спостереження підтверджують, що українська лінгвістика не обмежена лише описом синкретизму як формального явища – вона активно шукає його когнітивні засади, прагнучи зрозуміти, як процеси поєднання відображені в мисленні та категоризації світу носіями мови. Доробок українських лінгвістів щодо вивчення синкретизму є комплексним і системним:

усі праці не лише поглиблюють розуміння мови як динамічної системи, що постійно еволюціонує, а й забезпечують надійну теоретичну базу для подальших досліджень у цій галузі, зокрема для вивчення конкретних проявів синкретизму в сучасній українській літературній мові.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СИНТАКСИЧНОГО СИНКРЕТИЗМУ

2.1. Диференційні ознаки синкретичних членів речення

У сучасному мовознавстві, особливо в синтаксисі української мови, усталилося репрезентувати речення як багатовимірну одиницю-конструкцію, що передбачає аналіз речення на трьох основних рівнях: формально-синтаксичному, семантико-синтаксичному й комунікативному [23]. Засадничим є вирізнення синтаксичних зв'язків між словами й виокремлення на основі цього членів речення – головних і другорядних. Саме в їхній системі відбувається реалізація синкретичних явищ, які відображають складну кореляцію між значенням і способом його вираження [60, 184–186].

Розвиток мовознавства та його прагнення до всебічного вивчення синтаксису розкрили складну структуру синтаксичного рівня мови – і, як наслідок цього, маємо формування численних підходів до аналізу синтаксичних одиниць та різноманітність тлумачень синкретизму. Це мовне явище, коли одна одиниця може одночасно виконувати кілька синтаксичних функцій або виражати декілька значень, є серйозним викликом для теорії синтаксису, особливо у сфері аналізу членів речення. Очевидно, що цей феномен вимагає подальшого глибинного вивчення з метою випрацювання чітких критеріїв для їхньої диференціації й класифікації. Розгляду та аналізу синкретичних членів речення в лінгвоукраїністиці присвятили свої праці такі визначні дослідники, як-от: І. Вихованець, К. Городенська, А. Загнітко, Л. Руденко, Н. Іваницька, Л. Шитик, Ю. Виноградова, Н. Грозан, Ю. Наливайко та інші. Результати їхніх наукових студій значно поглибили наше розуміння цього складного феномену і дали змогу по-новому інтерпретувати функції та взаємозв'язки синтаксичних одиниць.

Для всебічного аналізу членів речення, особливо їхніх контамінацій, або ж синкретичних членів речення в цьому розділі нашого дослідження ми зосередимося на розгляді основних моделей синкретичних другорядних членів речення, з'ясуємо та опишемо їхні диференційні ознаки, проаналізуємо

семантичну конкретизацію та вплив контексту на їхню інтерпретацію. Опертя щодо виконання цих завдань на взаємодію формально-граматичного й семантико-синтаксичного рівнів дасть змогу нам максимально врахувати, як певний компонент співвідноситься з головним граматичним значенням речення – предикативністю, які особливості мають синтаксичні зв'язки всередині речення та які прояви асиметрії існують між формою синтаксичного зв'язку й типом семантико-синтаксичних відношень.

Традиційно члени речення тлумачать як синтаксичні категорії, що включають окремі слова (або їхні форми) і певні словосполучення, які позначають найбільш загальні синтаксичні зв'язки [41, 27]. У цьому контексті термін *член речення* є засобом окреслення типів узагальнених значень. Утім важливо підкреслити, що кожне таке узагальнене значення постає з конкретних значень, позаяк загальне існує лише за наявності конкретного. На семантико-синтаксичному рівні конкретні синтаксичні значення виражені за допомогою синтаксем, а загальні – членами речення.

Синтаксичні одиниці та категорії організовані навколо центральної синтаксичної одиниці – речення. Однак тлумачення синтаксичної елементарності в межах мінімальних синтаксичних одиниць є досить непростим завданням. З формально-синтаксичного погляду, елементарна мінімальна синтаксична одиниця – це окремий, виділюваний за формальними ознаками компонент, що поєднується з іншими через предикативний та підрядний зв'язки. Сюди власне і належать головні та другорядні члени речення. Проте варто зазначити, що навіть морфологічно чи синтаксично неподільні слова можуть бути семантично не елементарними. Члени речення як компоненти та будівельні матеріали речення є багатоаспектними: їхня семантична складність полягає в поєднанні різних властивостей, кожна з яких, якщо розглядати її окремо, могла б слугувати підставою для чіткої та однозначної класифікації. Однак, як слушно зазначає Ю. Наливайко, на сучасному етапі розвитку лінгвістики подібна

класифікація є однобічною, оскільки вона не здатна охопити всю повноту властивостей членів речення, зокрема синкретичних [41, 27].

У річищі сучасних поглядів на семантику речення, розглядаючи його синкретичні складники, беремо до уваги не лише відкриту (експліцитну), а й приховану (імпліцитну) інформацію, позаяк речення – не просто комплекс лексичних і граматичних значень слів, а цілісна семантико-синтаксична та інтонаційна єдність. Дослідження останніх десятиліть переконливо довели, що навіть поняття *просте речення* не позначає його абсолютної елементарності, адже як саме просте речення, так і його складники можуть виражати надзвичайно непросту семантику. Така нелегка організація семантики речення зумовлює наявність у його поверхневих репрезентантів, тобто членів речення, об'єднаних тісними семантичними зв'язками, кількох семантичних відтінків, що й становить суть синкретичних типів членів речення.

Синтаксичні зв'язки та елементи речення, що виокремлюють на їхній основі, формують ядро формально-синтаксичної структури будь-якого речення. Із цього випливає, що з формально-граматичного погляду речення утворюється з головних, другорядних та опосередкованих другорядних членів у різноманітних комбінаціях. Структурне ядро речення, або предикативний центр, традиційно формують підмет та присудок – другорядні члени речення виконують функцію поширення, тобто уточнення як головних, так і інших другорядних членів речення, або ж усього предикативного центру загалом.

Другорядні члени речення відіграють важливу роль у формуванні речення: їхню позицію визначають їхнім зв'язком з головними членами речення. Зупинимось детальніше на ролі другорядних членів речення в будові речення та його змістовому наповненні. А. Загнітко влучно зауважив, що поділ членів речення на головні та другорядні загалом відповідає їхньому структурному та семантичному призначенню в реченні [22, 162]. У межах реченнєвої структури важливо чітко розрізняти обов'язкові та факультативні члени речення. Другорядні члени, змістовно та граматично пов'язані з предикативним центром,

разом з ним утворюють речення як цілісну, граматично організовану синтаксичну одиницю. Їх називають другорядними не тому, що їхнє значення для вираження думки є незначним, а тому, що їхня основна функція полягає у поясненні головних членів, і їхня присутність у реченні не завжди є обов'язковою.

Важливо пам'ятати, що другорядні члени речення не можуть існувати без організовувальних центрів, тобто предикативного мінімуму, навіть якщо ці центри формально не виражені. Зі структурного погляду, головні члени речення завжди належать до обов'язкових. Обов'язковість або факультативність другорядних членів речення структурно визначається самим розумінням структурної схеми речення. Очевидно, що провідним чинником у цьому визначенні має бути їхня роль у суб'єктно-предикатній структурі речення. Окрім того, семантичну обов'язковість / факультативність члена речення можна аналізувати як у власне-мовному, так і в мовленнєвому аспектах.

Логіко-граматичні концепції утворюють основу (ядро) мовної семантики членів речення – це не тільки підсилює роль структурно обов'язкових членів речення, а й зумовлює їхні позиції, знаходячи через них своє вираження. Як зазначає А. Загнітко, усвідомлення обов'язковості чи факультативності членів речення у смисловому та структурному аспектах «розкриває механізм побудови речення, перебіг формування думки, її рух, а також процес втілення, мовного оформлення та мовленнєвого вираження» [23, 160].

Традиційно другорядні члени речення поділяють на дві групи: *детермінанти* та *прислівні другорядні члени*. Однак особливими неголовними елементами синтаксичної будови речення є так звані *дуплексиви* – другорядні члени речення з подвійним синтаксичним зв'язком, які здатні одночасно залежати від підмета та присудка. Семантична унікальність дуплексива полягає ще й у тому, що він одночасно виражає два семантико-синтаксичні відношення (обставинні й атрибутивні або об'єктні й атрибутивні) до двох граматично різних слів – іменника та дієслова (або, іншими словами, до двох різних членів речення)

[41, 30]. Ця особливість яскраво підкреслює їхню унікальну синкретичну природу.

Проблема другорядних членів речення залишається однією з найбільш дискусійних та проблемних як у сучасному, так і в зарубіжному мовознавстві. Численні дослідження вказують на те, що сам лише традиційний підхід неспроможний повністю пояснити нові синтаксичні явища, попри наявність усталених понять, зокрема типології форм, типів підрядного зв'язку чи семантико-синтаксичних відношень. На нашу думку, це не свідчить про недосконалість традиційних методів, а скоріш за все про нагальну потребу розширити їх та інтегрувати з новими методологіями.

У цьому контексті традиційні визначення членів речення нерідко поєднують формально-граматичні та семантико-синтаксичні ознаки, що, на думку Н. Іваницької, є основним недоліком традиційного вчення [27]. Сучасну лінгвістику охарактеризовано критичним переосмисленням теорії членів речення, часто зі значними змінами в термінології та навіть заміною традиційних назв компонентів речення новими, наприклад, введення терміна *дулексив*, про який ми вже згадували, на позначення членів речення з подвійним зв'язком, яким зараз послуговуються багато мовознавців [41, 33]. Інші науковці визначають компонент речення з подвійним синтаксичним зв'язком як ***предикативне означення*** [41, 33]. Ми погоджуємося, що обидва терміни, які позначають те саме синтаксичне явище, мають рівні права на існування і їх можна вживати паралельно, позаяк кожна назва містить свої специфічні змістові відтінки, що відображають різні характерні ознаки цього синтаксичного феномену. Так, термін *дулексив* підкреслює одночасну залежність члена речення від підмета та присудка, а змістове наповнення терміна *предикативне означення* відображає кваліфікацію цього другорядного члена речення як означення, яке обов'язково має паралельний відтінок предикативності.

З урахуванням розгляду історичного аспекту треба згадати, що аналіз головних і другорядних членів речення колись мав чітку послідовність: спочатку

їх поділяли на логічний суб'єкт, що включав підмет разом із залежними елементами, та логічний предикат, що охоплював присудок із залежними компонентами; додатки ж тоді включали всі елементи, що розширювали зміст, зокрема й обставинні. Обставину як окремий член речення виділили згодом, запровадивши для розмежування другорядних членів як формальні (засіб вираження), так і смислові (питання та значення) критерії. Важливо підкреслити, що при кваліфікації членів речення розрізняють логічний та граматичний склад речення, використовуючи при цьому різноманітні критерії одночасно [41, 35–36].

О. Потебня критикував чинні підходи до розмежування другорядних членів речення, обґрунтовуючи це потребою зосередитися на смисловому критерії, та запропонував відрізнати первинні (відмінкові) функції від вторинних, що ґрунтуються на приляганні до основного слова. Протиставляючи іменник і дієслово, науковець аналізував члени речення, спираючись на їхню частиномовну належність. При цьому він розглядав їх у взаємозв'язку з частинами мови, але не ототожнював ці поняття [Цит. за: 41, 36].

Продовжуючи ідеї О. Потебні, мовознавці системно обстоюють думку щодо перехідного характеру окремих другорядних членів речення та вказують на те, що в їхній семантиці поєднуються кілька ознак. Це уможливило диференціювати обставини на два типи: 1) власне обставини; 2) обставини, що знаходяться на межі між додатком і обставиною, так звані «фіктивні обставини» [41, 37].

Згодом у лінгвістиці постав термін *обставинний додаток* на позначення перехідних форм. Однак замість того, щоб визнати об'єктивний взаємозв'язок між обставиною та додатком через складність їхнього чіткого розмежування, науковці продовжують шукати універсальні критерії для їхнього розрізнення. На жаль, ці пошуки залишаються безуспішними, а кількість синкретичних випадків у мові зростає. Це лише підтверджує складний характер цього мовного явища.

Значною віхою в українському мовознавстві стало видання праці «Сучасна українська літературна мова. Синтаксис» за редакцією І. Білодіда, де було представлено всебічний аналіз усіх синтаксичних членів речення [51]. Запропонована в ній класифікація другорядних членів ґрунтується на одинарному відношенні (атрибутивному, об'єктному та обставинному). Наявність другорядних членів із синкретичною семантикою в цьому підході лише констатують. Безсумнівно, першим кроком у переосмисленні цієї класифікації має стати врахування протиставлення другорядних членів за типом їхніх відношень, що ми й будемо досліджувати в нашій роботі. Ідеться про розмежування другорядних членів з одинарним (однобічним) зв'язком та тих, що мають подвійний (двобічний) або потрійний зв'язок. Водночас постає й інша складність: проблема точного розмежування семантичних відтінків синкретичних членів речення та відсутність чітких критеріїв для їхнього становлення [41].

Виявлення основних диференційних ознак синкретичних членів речення ґрунтується на всебічному вивченні їхньої семантики, синтаксичного призначення, морфологічних особливостей та контексту. Ми повністю погоджуємося з думкою Ю. Наливайко, яка докладно проаналізувала це явище. Вона зазначала, що всі прояви перехідності, що стосуються членів речення, можна класифікувати на дві основні групи. До першої віднесено: 1) перехідність між членом речення та цілісною структурою речення, коли функції членів речення виконує просте речення; 2) перехідні стани між членами речення та лексичними одиницями, які не є членами речення (до прикладу, службовими словами); 3) перехідність між окремим членом речення та конструкцією словосполучення (це стосується випадків, коли елементи словосполучення, з одного боку, розглядають як самостійні члени речення, а з іншого – як єдиний складний член речення. Друга група охоплює перехідні явища всередині самої системи членів речення, тобто перехідність між однозначними та багатозначними членами речення. На основі цих ознак, властивостей та функцій

дослідниця виокремила другорядні члени речення синкретичного типу, для яких прикметно:

- 1) наявність двох (або більше) семантичних відтінків;
- 2) неспеціалізована форма синтаксичного зв'язку;
- 3) низький ступінь залежності від головного слова в реченні;
- 4) особливе морфологічне вираження (наприклад, за допомогою віддієслівних іменників чи прийменниково-іменникових конструкцій тощо).
- 5) похідний характер словоформи, яка передає синкретичне значення [41, 55–56].

А. Загнітко в монографії «Теоретична граматики української мови. Синтаксис» виділяє додаткову диференційну ознаку синкретичних членів речення – їхню синтаксичну периферійність. Ця характеристика прямо відображена у назві – другорядний, тобто неосновний, наступний за головним, і полягає у нездатності цих членів формувати базову структуру речення, а також у їхньому підрядному зв'язку або з підметом, або з присудком, або з предикативним ядром [23].

Окрім того, спираючись на власні дослідження, можемо стверджувати, що для диференціації синкретичних членів речення також суттєве значення має їхня формальна невизначеність, або гібридність морфологічної природи. Часто синкретичні одиниці утворюються на перетині різних частин мови, що зумовлює їхню здатність об'єднувати синтаксичні функції, характерні для цих частин мови. Наприклад, інфінітив, що поєднує в собі атрибути дієслова (стан, вид) і іменника (здатність бути підметом чи додатком), може виконувати синтаксичну роль різних членів речення, зберігаючи при цьому свою морфологічну специфіку. Це доповнює й поглиблює розуміння критеріїв, висунутих Ю. Наливайко.

Диференціація синкретичних членів речення також не можлива без урахування граматичної реляції та синтаксичних зв'язків, у які вони вступають з іншими компонентами речення. Аналіз цих зв'язків дає змогу виявити як

основну (домінантну) функцію синкретичного члена речення, так і його вторинні синтаксичні ролі.

Вивчення й опис подібних синкретичних явищ у системі членів речення, а також уточнення методів їх розмежування є одним з основних завдань цієї наукової роботи. При цьому ми спираємося на ґрунтовні студії відомих лінгвістів, зокрема А. Загнітка, Ю. Наливайко, І. Вихованця й Л. Шитик, та враховуємо власні погляди, на основі яких можемо висновувати: другорядні члени речення синкретичного типу є наслідком складних процесів взаємодії між лексичним значенням, граматичною формою та синтаксичною функцією.

2.2. Основні чинники постання синкретизму

Синкретизм – фундаментальне мовне явище, що постає на всіх мовних рівнях, кожен з яких засвідчує його унікальні прояви й характеристики, і полягає в поєднанні або взаємопроникненні ознак, функцій чи категорій, які зазвичай належать до різних мовних одиниць чи класів. У царині синтаксису, зокрема йдеться про межі простого речення, це явище демонструє динаміку та еволюцію мовної системи, постаючи внаслідок взаємодії факторів, що передують перехідності синтаксичних зв'язків. Саме синтаксис як найбільш динамічний рівень мови часто слугує джерелом постійних змін та інновацій, що сприяють виникненню й розвитку синкретичних членів речення.

Витоки синкретизму в мовній системі були, є і будуть предметом обговорення серед мовознавців. У лінгвоукраїністиці, до прикладу, у студіях І. Вихованця, Л. Шитик, Л. Руденко, І. Слинька, І. Данилюка, В. Зарицької та інших, уже окреслено чинники постання синкретизму, зокрема й у межах другорядних членів речення. Хоча вчені пропонують різні аспекти й класифікації цих чинників, більшість дослідників одностайні щодо їхнього поділу на позалінгвальні та лінгвальні (власне-мовні). До позалінгвальних відносять «різні й складні явища дійсності та зв'язки між ними й щоразу більше прагнення якомога точніше й повніше виразити їх мовними засобами» [41, 46].

Позалінгвальний (комунікативний) чинник виникнення перехідності подекуди вважають єдиним, тоді як внутрішньомовні фактори – лише передумовами [41, 46].

Серед *лінгвальних факторів* маємо:

1) *багатоаспектність мовних / мовленнєвих одиниць* (цей чинник доводить, що мовні одиниці можуть одночасно мати кілька значень або виконувати кілька функцій; чітка й послідовна класифікація можлива лише за умови застосування єдиного критерію, бо якщо такі їх буде декілька, то це приведе до того, що лише основні одиниці матимуть повний набір диференційних ознак, інші ж точно зазнають змін і демонструватимуть змішування ознак різних основних класів);

2) *недостатність мовних конструкцій для вираження думки* (це зумовлено специфічністю синкретичної семантики, яка значно багатша, ніж семантика типових членів речення; вона уможливорює комбінувати декілька змістових значень, особливо коли звичайна, несинкретична форма не здатна передати всю множинність семантико-синтаксичних відношень);

3) *прагнення до економії мовних засобів* (синкретичні одиниці є семантично насиченими, а це дає змогу передавати складну інформацію більш компактно);

4) *необхідність диференціації смислових зв'язків і відношень* (синкретизм, поєднуючи кілька синтаксичних функцій в одному елементі, забезпечує точну диференціацію смислових зв'язків та, зрештою, здатність відтворювати комплексні взаємозв'язки; зокрема, у реченні *Майнула думка і **про хитрість** боярина...* (155) віддієслівний іменник думка (від думати) у словосполученні думка про хитрість одночасно виражає предметне значення (сама думка) та процесуальне (дія думання); прийменниково-іменникова конструкція *про хитрість* у цьому контексті поєднує означальну семантику (яка думка? – *про хитрість*) та об'єктну (думали про що? – *про хитрість*)) [41, 46].

Надаючи додаткового обґрунтування та розширюючи розуміння внутрішньомовних механізмів синкретизму, сучасні лінгвісти переконані: синтаксичний синкретизм полягає в поєднанні в межах однієї синтаксичної одиниці ознак, властивих двом або більше синтаксичним одиницям, а це дає підстави для висновування: з'ява синкретизму безпосередньо зумовлена зрушеннями в кореляції між формою та змістом, що узгоджено із загальною тезою про асиметричний дуалізм лінгвістичного знака, який виявляє неконгруентність (непаралельність) плану вираження та плану змісту [24, 244; 58, 36]. У взаємозв'язку цих двох аспектів лексичне наповнення є визначальним, а форма зазнає змін, адаптуючись до змісту та умов її використання. Водночас форма, маючи відносну автономію, впливає на зміст: відповідність форми змісту сприяє його розвитку, а невідповідність гальмує еволюцію семантики. Зміст є більш динамічним, ніж форма, яка відображає стабільність.

А. Загнітко виділяє також такі фактори, що зумовлюють синкретизм членів речення :

- 1) невідповідність між формою та змістом члена речення;
- 2) подвійність форм підрядного прислівного зв'язку та семантико-синтаксичних відношень між головними й залежними словами;
- 3) синкретичні категорійні значення словоформ;
- 4) еліпсис дієслівної форми;
- 5) лексико-граматичні особливості поєднуваних форм [24, 244].

Ці фактори деталізують внутрішньомовні передумови, які Ю. Наливайко та інші дослідники узагальнено відносять до лінгвальних причин постання синкретизму, підкреслюючи його складну природу, що постає на різних мовних рівнях.

Пояснення виникнення синкретичних членів речення також лежить у площині аналізу їхніх вторинних синтаксичних функцій, коли категорійне значення словоформ не збігається із синтаксичним. Кожна словоформа, що функціонує як член речення, містить два типи граматичних значень: *категорійне*

(значення слова як частини мови) і *синтаксичне* (типова функція члена речення). На відміну від типових членів речення, що мають набір диференційних ознак лише одного члена речення, синкретичні члени речення демонструють змішування ознак різних синтаксичних ролей. Ключовою причиною їхнього виникнення та існування є специфічне відображення синкретичної семантики, що об'єднує декілька змістових відтінків, особливо тоді, коли звичайна форма не здатна передати всю множину семантичних відтінків. Таке поєднання не можливе в типових членах речення, оскільки синкретична семантика є значно багатшою за семантику типових членів речення. При аналізі функціонування словоформи в тому чи тому реченні виявлено два типи взаємозв'язку категорійного та синтаксичного значень: 1) збіг цих значень (первинна синтаксична функція) та 2) їхня розбіжність (вторинна синтаксична функція). Використання словоформи у вторинній функції може призвести, по-перше, до зміни категорійного значення, що передбачає перехід до іншої частини (як-от використання прикметник в ролі головного члена речення призводить до зміни його категорійного значення – він переходить у розряд іменників), а по-друге, до якісної трансформації синтаксичних функцій, тобто до появи нових, синкретичних функцій [58, 37]. І. Данилюк розглядає зміну синтаксичної функції слова як умову, але аж ніяк не причину перехідності, і пропонує розрізняти три рівні синкретизму відповідно до усталеної структури системи мови: *формальний, функційний та семантичний* [20; 58, 37].

З'яву синкретичних членів речення пояснюють тим, що, виконуючи ту чи ту вторинну синтаксичну функцію, словоформа поєднує два несумісні значення – категорійне й синтаксичне. Їхня взаємодія породжує нове синкретичне синтаксичне значення. Синкретизм також може впливати на форму, що спричинює постання неморфологізованих членів речення. Отже, поняття *первинні та вторинні синтаксичні функції* відображають не лише зміни у функціонуванні словоформ, але і якісну відмінність синтаксичних функцій. Здатність словоформ виконувати вторинну синтаксичну функцію, тобто

нетипову функцію з огляду на її категорійне значення, є одним з основних факторів, що спричиняють появу синкретичних членів речення. Актуальність вторинної функції для тієї чи тієї словоформи можуть зумовити синтаксичні процеси, які можна умовно класифікувати на дві групи – **синтаксичні** та **морфологічні**, хоча вони, безумовно, взаємопов'язані [41, 49]. З-поміж них:

1) **еліпсис дієслова** (при еліпсисі будь-якого члена речення, вираженого дієслівною формою, залишена частина бере на себе функції еліпсованої, зберігаючи при цьому свою первинність; у словоформі поєднується первинне значення з набутих, яке постало внаслідок встановлення нових зв'язків між словоформами; еліпсис дієслова приводить до того, що словоформа, яка залежала від дієслова або прислівника та виражала обставинні чи об'єктні відношення, при втраті дієслова або прислівника пов'язується з іменником (або займенником) – і, зрештою, виникають атрибутивні відношення);

2) **перерозклад зв'язків** (у результаті утворюються нові словосполучення, у межах яких окремі компоненти набувають синкретичних функцій);

3) **порушення стабільності порядку слів** (зміна звичного порядку слів може спричинити переосмислення основного лексичного значення словоформи та появу в ній нового синтаксичного значення і функції) [41, 50–51].

До морфологічних процесів (поява у словоформі вторинної синтаксичної функції) належить зокрема **синкретизм категорійного значення опорного слова**, що характерно для, наприклад, віддієслівних іменників, відприкметникових іменників, дієслівних прикметників, дієслівних прислівників, тобто т. зв. синтаксичних дериватів, а також **лексико-морфологічний синкретизм окремих груп слів** та **окремих словоформ**, що склався історично.

Ще однією вагомою причиною виникнення синкретичних членів речення є функціонування віддієслівних іменників, які зберігають семантичні зв'язки з твірним словом та виконують функцію номінації дії. Віддієслівні іменники – це

синкретичні мовні одиниці, що постали в результаті морфологічного етапу переходу дієслова до класу іменника (віддієслівної морфологізованої субстантивації [6, 252]), поєднавши граматичні властивості цих частин мови. З урахуванням експлікування ними первинного лексичного значення предметності й вторинного значення процесуальності, переведених у позицію субстантива їх відносять до групи вторинних іменників [15, 103]. Подібна дефініція характерна й для відприкметникових іменників з різницею, що йдеться про результат переходу прикметників до класу субстантивів з поєднанням граматичних ознак прикметника й іменника.

Віддієслівні іменники як мовні знаки є носіями потенційної предикатності, що безпосередньо сприяє інформаційній компресії та синкретизму [35, 41]. Інакше кажучи, їхня наявність у реченні дає змогу відтворити структуру вихідної пропозиції (чи вихідних пропозицій), яка (або які) відображає (відображають) певні події чи ситуації позамовної дійсності. Якість і кількість пропозицій, серед іншого, детерміновані віддієслівними іменниками як опосередкованими виразниками предикативних семантико-синтаксичних відношень у «реченнєвотвірному механізмі мови» [49, 101]. А отже, поділ пропозицій на основну (виражену власне предикатом речення) й потенційну (приховану, або згорнуту, або компресовану, або конденсовану) є умовний, оскільки «на семантичному рівні за значенням основна пропозиція еквівалентна додатковій і навпаки» [45, 203].

Урахування підходу до пропозиції як зв'язної ланки між реченням як самостійною номінативною одиницею й текстом як комунікативною одиницею дає підстави розуміти пропозицію як певну інформацію, закладену в реченні й тексті, і уможливлює аналіз цієї інформації в кількісному вимірі [45, 204]. Тексти різних жанрів, характерних для різних стилів сучасної української мови, показово відображають це. Вершиною ж виразності щодо ілюстрування сказаного є звичайно тексти художніх творів. І текст аналізованого роману Олеся Лупія «Падіння давньої столиці» є яскравим доказом цього. Наприклад, речення

Любина після розмови з бояриною почувалася впевненіше (89) містить дві пропозиції: першу пропозицію формує основний предикат *почувалася* разом із валентно і невалентно залежними словоформами, другу – згорнутий, або компресований, предикат *розмови*, утворений від дієслова *розмовляти*. Потенційно наведене речення утворене з двох простих речень, кожне з яких представляє пропозицію, реалізовану безпосередніми предикатами, пор.: *Любина розмовляла з бояриною і Любина почувалася впевненіше*.

У науковій літературі усталилася думка, що наявність у тому чи тому тексті віддієслівних іменників, з одного боку, створюють інформаційну компресію, тобто сприяють утворенню інформаційно компактних речень, а з іншого – привертають у такий спосіб увагу до висловлюваного [45, 207]. А якщо зважити, що такі віддієслівні іменники часто сприяють розвитку синкретизму семантико-синтаксичних відношень залежних від них компонентів, до того ж цей синкретизм може бути кількаступеневий, то фокусування уваги на тому чи тому фрагменті, актуалізація висловлюваної інформації значно зростає.

Синтаксичний синкретизм у простому реченні сучасної української мови є складним явищем, зумовленим взаємодією як позалінгвальних, так і лінгвальних чинників. Отже, синтаксичний синкретизм – комплексне явище, що виникає на перетині екстралінгвальних потреб мовців у точному та економному вираженні складної дійсності та внутрішньомовних закономірностей, пов'язаних із взаємодією категорійних і синтаксичних значень, специфікою семантики перехідних одиниць та їхнім морфологічним потенціалом. Розуміння цих чинників є ключовим для повного усвідомлення динаміки та еволюції мовної системи загалом та синтаксису зокрема.

2.3. Типи синкретичних другорядних членів речення: однобічна прислівна й двобічна залежності

Вивчення синтаксичних явищ сучасної української мови неможливе без ґрунтовного аналізу синкретичних другорядних членів речення. Ці конструкції,

що поєднують ознаки різних семантико-синтаксичних відношень, становлять особливий інтерес для лінгвістичної теорії, оскільки дають змогу глибше розкрити механізми взаємодії семантики та синтаксису. Актуальність вивчення синкретичних явищ підтверджена працями видатних українських мовознавців, зокрема А. Загнітка, Ю. Наливайко, Л. Шитик та ін., які присвятили значну увагу цій проблемі. А. Загнітко розглядає синкретизм як закономірний наслідок невідповідності між синтаксичною формою та змістом, а також як результат наявності подвійних зв'язків [23]. Дослідження речень із синкретичними компонентами засвідчує, що семантико-синтаксичні відношення не завжди мають однозначне формальне вираження, і в таких випадках їхня сутність розкривається через співвідношення семантики окремих компонентів [41, 59–63].

Важливим теоретичним завданням українського синтаксису, що потребує поглибленого дослідження семантико-синтаксичної структури речення, є ідентифікація та класифікація семантико-синтаксичних зв'язків у простих, семантично елементарних конструкціях. Аналіз взаємодії двох рівнів – формально-синтаксичного та семантико-синтаксичного – є підставою для визначення різних функціональних типів залежностей [37, 79]. За визначенням А. Загнітка, *залежність* – підпорядкованість, несамотійність мовної одиниці, її нездатність існувати без основної, стрижневої, а *залежний компонент речення* – елемент структури, який підпорядковується іншому, головному (стрижневому) компоненту (ССЛ, 302–303).

Поділ другорядних членів речення, що ґрунтується на кількості зв'язків та можливості їхнього розрізнення, є загальноприйнятим. Згідно із цим підходом, їх можна класифікувати на три типи: 1) з одним зв'язком (залежністю); 2) з подвійним зв'язком (залежністю); 3) з недиференційованим зв'язком (залежністю) [23].

У сучасній лінгвістиці зосереджують увагу передусім на двох типах синтаксичних зв'язків: сурядному та підрядному, позаяк вони відображають

взаємозв'язки між словами, а отже, «корелюють із семантико-синтаксичними відношеннями між компонентами синтаксичних одиниць, формально їх виявляють» [5, 17].

Синтаксичні зв'язки поділяють на кілька типів, що відображають різні рівні організації мови. З-поміж усього загалу синтаксичних зв'язків, як зазначає І. Вихованець, варто розрізняти реченнєвотвірні, реченнєвомодифікаційні та словосполученнєвотвірні [5, 19]. Синкретичні явища переважно постають у сфері реченнєвомодифікаційних зв'язків, що відповідають за перетворення речення з формально і семантично елементарного у складніше.

Л. Шитик, узагальнюючи типи синкретичних другорядних членів у межах простого речення з урахуванням семантико-синтаксичних відношень між його компонентами, поділяє їх на дві основні групи: І. Синкретичні другорядні члени з одnobічною прислівною залежністю та ІІ. Синкретичні другорядні члени з двобічною прислівною залежністю [58, 72–73]. Ця класифікація, на наш погляд, є найбільш репрезентативною порівняно з іншими підходами, оскільки вона дає змогу чітко розмежувати механізми функціонування поліфункційних одиниць на основі їхнього зв'язку з одним або двома членами речення. Кожен із зазначених типів, залежно від того, як словоформа експлікує певні смислові зв'язки, об'єднує синкретичні члени речення, що мають визначений вид семантико-синтаксичних відношень. У нашій роботі значну увагу приділено першому типові, оскільки саме його різновидами переважно репрезентовано подальшу одноступеневість та кількаступеневість синкретичних семантико-синтаксичних відношень.

Розгляньмо детальніше кожен із цих типів. Одnobічна прислівна залежність є найпоширенішим типом синкретизму. Вона виникає тоді, коли синкретичний другорядний член речення поєднує в собі ознаки двох синтаксичних функцій (наприклад, додатка й обставини), але підпорядковується лише одному головному чи другорядному члену речення. У цьому випадку одна

з функцій є домінантною, а інша – додатковою, що дозволяє чітко ідентифікувати головний синтаксичний зв'язок.

Типовим прикладом однобічної залежності в синтаксисі є неузгоджене означення. Як зазначає Ю. Наливайко, цей член речення поєднує в собі характеристики додатка й обставини та має при цьому такі граматичні ознаки: 1) позиційна константність (завжди стоїть після означуваного слова); 2) синтаксична співвіднесеність (у реченні узгоджується з іменником); 3) морфологічна репрезентація (виражається іменниками в непрямих відмінках (з прийменником або без нього), а також особовими займенниками з присвійним значенням); 4) однобічний характер синтаксичної залежності (залежить лише від одного члена речення); 5) тип зв'язку (може мати зв'язок керування (з прийменником або без) або прилягання) [41, 127].

Двобічна прислівна залежність є більш складним явищем. На відміну від однобічної, тут синкретичний другорядний член речення однаковою мірою залежить від двох різних членів речення, виконуючи одночасно дві повноцінні синтаксичні функції й виражає відповідні семантико-синтаксичні відношення. У цьому випадку жодна з функцій не є домінантною, обидві мають рівнозначне синтаксичне навантаження, що суттєво ускладнює синтаксичний розбір речення.

Окрім того, опрацювання досліджень відомих мовознавців та зібраного мовного матеріалу дає підстави висновувати, що концепція подвійного синтаксичного зв'язку не обмежується одним явищем, а включає цілу низку різновидів. Цей тип зв'язку об'єднує різні синтаксичні явища на основі спільних характеристик: наявність тричленної структури та складний характер її розгортання. Усунення будь-якого компонента такої конструкції призводить до її руйнування. Комплексність цього явища пояснено тим, що кожен із трьох його компонентів взаємодіє з двома іншими. Лінгвісти виділяють кілька основних сфер, де функціонує подвійний синтаксичний зв'язок. Однак слід зазначити, що деякі з цих сфер досі є предметом дискусій і потребують подальшого глибокого наукового аналізу [29, 63].

Відповідно до класифікації Л. Шитик, цей тип залежності, який у лінгвістиці також називають *тяжінням* [7, 29; 41, 85–93], відображає подвійну підпорядкованість залежного елемента. Учена виокремлює такі чотири різновиди двобічної причленної залежності: 1) двобічно залежні елементи (прийменниково-відмінкові конструкції або прислівники, які одночасно можуть залежати як від підмета чи додатка, так і від присудка); 2) порівняльні звороти; 3) дуплексиви (прикметники або їхні еквіваленти, що одночасно пов'язані з двома членами речення, наприклад, з підметом і присудком); 4) звороти з додатковим відтінком (дієприкметникові чи прикметникові звороти, у яких атрибутивне значення поєднується з обставинним відтінком) [58, 72–73].

А. Загнітко підкреслює, що «двобічна залежність засвідчує віднесеність тієї самої форми до різних компонентів речення» [23].

Аналіз цих підходів уможлиблює розрізнити дві основні моделі: модель, яку запропонувала Л. Шитик, відповідно до якої акцент зосереджено на різновидах залежності [58], та модель, яку запропонував А. Загнітко, який уважливлює формальний прояв цього зв'язку [23]. Обидві концепції є взаємодоповнювальними і важливими для комплексного розуміння цього синтаксичного явища.

Аналіз синкретичних другорядних членів речення з позиції однобічної та двобічної прислівної залежності показує, що мова є динамічною системою, здатною до створення складних, багатофункціональних одиниць. Розмежування синкретичних другорядних членів речення з однобічною та двобічною прислівною залежністю є важливим кроком для глибокого синтаксичного аналізу того чи того тексту, а така класифікація не лише теоретично виправдана, а й практично корисна для подальших досліджень синкретизму в царині синтаксису.

РОЗДІЛ 3

СИНКРЕТИЗМ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИХ ВІДНОШЕНЬ У ПРОСТОМУ РЕЧЕННІ

(на матеріалі тексту роману О. Лупія «Падіння давньої столиці»)

3.1. Однобічна прислівна залежність

3.1.1. Особливості вияву одноступеневого синкретизму

У синтаксисі сучасної української мови, у межах синкретичних членів речення з однобічною прислівною залежністю, одноступеневість вияву синкретизму є найбільш поширеною. Доцільно дати кваліфікацію цього терміна: це наявність у тому чи тому фрагменті одного синкретичного члена речення, що одночасно виконує дві (або більше) синтаксичні функції, тобто виражає два (або більше) види (видів) синкретичних семантико-синтаксичних відношень.

Серед синкретичних другорядних членів речення, що демонструють одноступеневість вияву, можна виділити кілька найбільш репрезентативних груп:

I. Другорядні члени речення з *атрибутивно-об'єктним*¹ значенням, зокрема об'єктним із семантикою:

1) власне об'єкта (такі приклади переважають), їх ще можна класифікувати за: **а)** категорією істоти, напр.: *Прислужився [Роман Мстиславович] візантійцям у битві* ^{якій? з ким?} *з невірними* (96); *Князь Данило того ранку збирався на лови, хоча зовсім не мав бажання ганятися за дичиною – боротьба* ^{яка? з ким?} *з великим чи малим звіром* вимагала особливої напруги, спритності... (64); *Вони [поляки] самі поки що роз'єднані і для боротьби* ^{якої? між ким?} *між собою* шукають союзників (395); *Оленько мав свій досвід боротьби* ^{якої? з ким?} *із всякими нападниками...* (83); *Довго ж він [Володимир Рюрикович] тут правив, тішачись тим, що має сильну підмогу* ^{яку? від кого?} *від зарозумілого Данила*

¹Тут термін *об'єктне* вжито в широкому значенні, проте далі, коли йдеться про підвиди атрибутивно-об'єктного значення, термін *об'єктне* стосуватиметься власне *об'єкта*, тобто уживатиметься у вузькому значенні.

Галицького (73); – *Справа в тім, що опір^{який? кому?} **ворогові** треба чинити скрізь, – продовжував він [Дмитро] (330); – *Маєш вісті^{які? од кого?} **од них?*** (138); *Є невдоволені, є навіть протести^{які? серед кого?} **в громадах і серед простих смердів...*** (180); *У відкритий пролом в'їхали вершники і стали на підмогу^{яку? кому?} **своїм*** (61); *Головне, якби не той поголов^{який? про кого?} **про** загадкову дівчину* (154); **б)** категорією неістоти, напр.: *...надалі спогад^{який? про що?} **про перстень** тільки осяюватиме душу...* (153); *Майнула думка^{яка? про що?} і **про хитрість** боярина...* (155); *... Михайло викохував мрію^{яку? про що?} **про** своє довголітнє володарювання...* (75); *Ніхто не зважав на їхні благання^{які? чого?} **помилувати...*** (287); *Єдине, що його [Данила] тішило і дозволяло дихати, – це внутрішній протест, якась шалена непогодженість, неприйняття^{якого? чого?} усього того зла...* (187); *Бажанням^{яким? чого?} **помсти** закипало його [Опелька] серце...* (58); *...самого [Данилу Романовичу] залишатися нелегко, а віра^{яка? у що?} **в підтримку, допомогу** додасть сили і йому, і дружинникам, і всім людям* (231); *Але те, що сам джихангір зупинив руку тургауда і не дозволив його покарати, вселяло надію^{яку? на що?} **на порятунок*** (310); *І тоді, дивлячись услід вершникам, яких поглинала нічна темінь, уперше [Ростислав Мстиславович] перейнявся дивним почуттям^{яким? чого?} **заздрості...*** (77); *Воєвода Дмитро знову приглянувся до людських облич – таких же зосереджених і стривожених, але в їхніх поглядах з'явилося більше віри, проглядала затятість і готовність^{яка? до чого?} **до боротьби*** (273); **в)** поєднанням категорій істоти / неістоти, напр.: *Здавалося, що все надто швидко відбувається: і зустрічі^{які? з ким?} з боярином Наступичем, і домовленість^{яка? про що?} **про одруження** їхніх дітей, **про саме весілля*** (155);*

2) інструмента, напр.: *А ще ж сперечалися щодо того, кому проводити <...> змагання^{яке? на чому?(з використанням чого?)} **на конях...*** (155).

II. Другорядні члени речення з атрибутивно-обставинним значенням, зокрема обставинним:

1) місця, серед іншого: а) загальної локалізації, напр.: *Саме приготування, відправа^{яка? де?} **в соборі**, високі слова благословення архієпископа <...> – усе це*

хвилювало його [Родька]... (155–156); – ...За час нашого перебування ^{якого? де?} у **Києві** з допомогою Господа Бога і при вашому сприянні вдалося немало сподіяти... (188); Тому і вразила його [Мстислава] переміна ^{яка? де?} **на** протилежному **березі ріки**... (263); Як сон, пригадувались втеча, погоня, несамоविта боротьба ^{яка? де?} **на березі Дніпра**... (204); Субудай має все, чого б не забажав великий, пресвітлий хан, колишній його вихованець, якого він нестиг, загартовував, навчав, готував для цього славного і довгого володарювання ^{якого? де?} **на безмежних просторах Золотої Орди**... (242); б) напрямку з вказівкою на вихідний пункт, напр.: ...час від часу згадувалася неприємна вість ^{яка? звідки?} **із південних кордонів**... (246); Ще з розповідей батькового воєводи Мирослава і наближених бояр [Данило] знав, скільки горя завдав цей князь Київській землі своїми безперервними походами ^{якими? звідки?} **із Північної Русі**... (227); в) напрямку з вказівкою на кінцевий пункт, напр.: – Зараз я маю достатньо туменів і щоб продовжити похід ^{який? куди?} **до останнього моря**... (247); – ...Якщо задоцить, поїздки до Видубича доведеться відкласти на завтра... (226); ...Бату-хан цим аж ніяк не переймався – головним для нього був звитяжний вихід ^{який? куди?} **на Печерські гори**... (346); Власне, спочатку здалося, що його [Батия] ніхто й не будив, може, просто щось зашелестіло біля входу ^{якого? куди?} **в шатро** (29); г) шляху руху, напр.: Під час переїзду ^{якого? яким шляхом?} **через Карпати** почалися проливні дощі (235).

2) причини, напр.: Щось подібне вбачалось у походах страшиного Чингісхана і його нащадків. Жорстокість до всіх, хто не хоче коритись їм, смерть ^{яка? з якої причини?} **за найменший непослух**... (171); Данило не перебивав її [Анну], даючи змогу висловити все, що зібралось на душі: і жаль, і тривогу, і довголітню образу ^{яку? з якої причини?} **за майже байдуже ставлення** до неї як до жінки (195); Спочатку [Мстислав] подумав, що то звичайне запаморочення ^{яке? з якої причини?} **від свіжого повітря**, – траплялося й раніше (263); Ні, не скорився Київ, живе, і вже кличе до помсти ^{якої? з якої причини?} **за наругу** (448);

3) мети, напр.: Звичайно, всі вони [вельможі] володіли незчисленними багатствами, але їхні пожертвування ^{які? з якою метою?} **для державної казни** біли мізерними (169); Хто переконував князя, яке вбрання ^{яке? з якою метою?} **для урочистих зустрічей** треба брати? (235);

4) часу, напр.: Від одного була звістка ^{яка? коли?} **місяць тому** (138); До походу ^{якого? коли?} **в грудні 1238 року** Батий довго готувався (93); Вірною службою ^{якою? коли?} **ще при князі Святославові Всеволодовичу** [Мстислав] домігся немалих вигод... (19).

III. Другорядні члени речення з атрибутивно-об'єктно-обставинним значенням, напр.: Не могла звикнути до Києва тільки жона. Спочатку думалося, що це нудьгування ^{яке? з якої причини? за чим?} **за рідним Прикарпаттям**, і тому як міг заспокоював її (211); І не було людини на схилах Дніпра, в серце якої не вселився б страх ^{який? за що/кого? з якої причини?} **за своє життя, за дітей, майно, набуток, за громадське добро...** (267); Там, в Орді, така боротьба ^{яка? за що? з якою метою? з якої причини?} **за владу...** (167); Хан мав задоволення ^{яке? від чого? з якої причини?} **від самої думки...** (172–173); Воно було таке німічне, як і надія ^{яка? на що? з якою метою?} **кожного з присутніх на вижиття** (357); ...Молоді просили в них [богів] щасливої долі, старі – здоров'я і захисту ^{якого? від чого? з якої причини?} **від холоду й голоду** (41); – А куди ж веде хід ^{який? від чого? звідки?} **від замиського будинку боярина?** (63); Разом із задоволенням ^{яким? від чого? з якої причини?} **від добродійного вчинку** [Олексій] відчув і гіркоту спомину ^{якого? про що?} **про важкі свої молоді літа...** (221); Старші мужі виголосили молитви ^{якої? де? біля чого?} **біля дерева** та й об'явили його священником (50).

Значну частину таких віддієслівних іменників чи відприкметникових іменників (зрідка) в ролі опорного слова систематизувала, об'єднавши в сім семантичних груп, Л. Шитик [58, 125–126]. Деякі з виокремлених семантичних груп віддієслівних іменників, що є цілком закономірним і що, зрештою, ілюструє дібраний фактичний матеріал, актуальні і в межах простого речення. Відмінність же в кількісній репрезентації семантичних груп полягає в тому, що предметом

дослідження авторки був синкретизм у складному реченні, зокрема складнопідрядному, і вирізнені семантичні групи віддієслівних іменників співвіднесені із синкретизмом підрядних предикативних частин, які передбачають дещо ширший діапазон опорних слів, ніж другорядні члени речення в межах простого.

А отже, синкретизм другорядних членів речення, з урахуванням виокремлених Л. Шитик груп [58, 125–126] і нашими спостереженнями, зумовлюють віддієслівні іменники на позначення:

1) мовлення, повідомлення, сприймання та передавання інформації, пор.: *відповідь, інформація, наказ, натяк, звістка, розповідь, чутка, погolos тощо, напр.: Правда, запам'яталась розповідь воєводи **про** *плем'я угрів*... (237); ...недарма пішли чутки **про** красуню *бояриню*... (170); Разом з тим не змін пересилити себе, аби видобути з душі бодай натяк **на** *усміх*... (64); Звичайно, найбільшою радістю була б вість **про** куманського *хана Котяна*, але всі посланці приносили погані місті (173);*

2) знання, мислення, пам'яті, роздумів, пор.: *вигадка, гадка, догадка, здогад, доказ, думка, згадка, спогад, передбачення, припущення тощо, напр.: Не сподобалась йому [Субудаєві] згадка **про** цього *кюрагана* (251); Усе його [Ігоря] єство здригалося від єдиного спогаду **про** *Андріана* (389); Я ж переймаюся думками **про** *Василька Романовича* (170);*

3) емоційного стану (настрою), почуття, враження, пор.: *віра, враження, захоплення, надія, сподівання, насмішка, провина, боязнь, радість, втіха, насолода, нудьгування тощо, напр.: Обмінялися враженнями **про** минулий *день* (169); А не вдасться – тим гірше: тоді вся провина **за** *невдачу* ляже на нього [Гуюка]... (377); На інших переправах почалася паніка – боязнь *раптової смерті* гнала нукерів ще швидше вперед (337); Ота злидота мала втіху **з** такого *видовиська* (113). Віддієслівні іменники *боязнь, втіха, насолода, жадоба* часто прогнозують синкретизм семантико-синтаксичних відношень, які реалізує інфінітив (чи інфінітив як складник нероздільного словосполучення – на кшталт*

відчутти себе володарем), напр.: *Невже якась ріка може позбавити його такої втіхи і насолоти ще нині **відчутти себе володарем** Києва* (283);

4) необхідності виконання дії, обов'язковості, пор.: *вимога, заклик, прохання, клятва, наказ, обіцянка, підготовка* тощо, напр.: *Невпинно і настирливо сповіщалося про наближення високих послів самого Бату-хана, в цьому відчутна була і вимога негайно **прийняти** їх* (405); *Врешті військо облетів наказ повернути на південь у степи* (82); *Тепер усі свої молитви [Олексій] починав із прохання **до Всевишнього не допустити** найстрашнішого...* (385); *...не допомогла й обіцянка **повезти** у заміську садибу...* (99); *Закликати та об'єднувати тут має право тільки Папа Римський, він уже натякав про підготовку спільного **походу*** (315–316).

Проте, окрім спільних семантичних груп, до яких належать віддієслівні іменники як опорні слова, що зумовлюють синкретизм, для розвитку синкретичних другорядних членів, – що засвідчує дібраний фактичний матеріал, – особливе місце посідають віддієслівні іменники на позначення:

а) руху-переміщення, пор.: *прибуття, відправа, наїзд, похід, переїзд, перехід* тощо, напр.: *Потім можна буде знову податись до Любини, але це призведе до нового наїзду **на село**, до бійки* (205); *Довгий перехід у задушливому **підземеллі** зовсім вибив із сил...* (87); – *Зараз я маю достатньо туменів і щоб продовжити похід **до останнього моря**...* (247);

б) буття, пор.: *перебування, княжіння, володарювання* тощо, напр.: *Вкотре перебирав [князь Михайло] у пам'яті своє княжіння **у Новгороді, в Чернігові**...* (199); *Субудай має все, чого б не забажав великий, пресвітлий хан, колишній його вихованець, якого він пестив, загартовував, навчав, готував для цього славного і довгого володарювання **на безмежних просторах Золотої Орди**...* (242);

в) взаємин, що передбачають протистояння, пор.: *бій, бійка, боротьба, битва, війна, ворогування, свари, сутичка* тощо, напр.: *Прославився у битвах з **половцями** і Роман Мстиславович* (200); *Батий знав про свари та бої і **поміж***

монгольськими **володарями**, але ця битва виділялась особливою жорстокістю... (93);

г) певного ритуалу, церемонії, пор.: *відправа, сповідь* тощо, напр.: *Перший день пролетів непомітно. Саме приготування, відправа в соборі, високі слова благословення архієпископа...* (155); *Приймаю твоє слово як сповідь **перед Господом Богом** і його **ім'ям** відпускаю тобі цей незумисний гріх* (216);

г) заходів розважального характеру, пор.: *лови, змагання, розваги, зустрічі* тощо, напр.: *А ще ж сперечалися щодо того, кому проводити розваги для гостей, змагання на конях, кому – лови на великого звіра...* (155);

д) волевиявлення, пор.: *прагнення, намагання* та ін., напр.: *Родько знав боярина ще з молодих літ, його хитрість, підступність і прагнення до непомірного збагачення, тому з недовірою ставився до запрошення* (142).

Зрідка опорні слова можуть бути прикметникового походження (відприкметникові іменники) – на позначення якості, властивості, пор.: *готовність, жертовність, закоханість, вдячність* тощо, напр.: – *Даниле Романовичу, усе вірно ти сказав: і про готовність до оборони, і про необхідність підмоги західних сусідів...* (189); *Ми з глибокої вдячності до Києва і до вас за чуйне ставлення і підмогу готові виконувати всяку роботу* (273).

З урахуванням аналізу тексту роману О. Лупія «Падіння давньої столиці» та дібраного фактичного матеріалу можемо стверджувати, що типовими репрезентантами синкретичних другорядних членів речення з однобічною прислівною залежністю є прийменниково-іменникові конструкції. Зокрема, при виявленні *атрибутивно-об'єктного синкретизму* найуживанішими є такі: «з (із) + іменник у формі орудного відмінка», «між + іменник у формі орудного відмінка», «від (од) + іменник у формі родового відмінка», «серед + іменник у формі родового відмінка», «про + іменник у формі знахідного відмінка», «в + іменник у формі знахідного відмінка», «на + іменник у формі знахідного відмінка», «на + іменник у формі місцевого відмінка»; при *атрибутивно-обставинному синкретизму* (тут такі конструкції переважають, тобто їх автор

уживає чи не в кожному реченні) – «у (в) + іменник у формі місцевого відмінка», «на + іменник у формі місцевого відмінка», «із + іменник у формі родового відмінка», «до + іменник у формі родового відмінка», «на + іменник у формі знахідного відмінка», «через + іменник у формі знахідного відмінка», «за + іменник у формі знахідного відмінка», «від + іменник у формі родового відмінка», «для + іменник у формі родового відмінка», «в + іменник у формі місцевого відмінка», «при + іменник у формі місцевого відмінка»; при *атрибутивно-об'єктно-обставинному синкретизму* – «за + іменник у формі орудного відмінка», «за + іменник у формі знахідного відмінка», «від + іменник у формі родового відмінка», «на + іменник у формі знахідного відмінка», «про + іменник у формі знахідного відмінка», «біля + іменник у формі родового відмінка».

3.1.2. Особливості вияву кількаступеневого синкретизму

Поєднання різних видів синкретичних членів речення з однією прислівною залежністю в одному фрагменті дає підстави для висновування про кількаступеневість вияву синкретизму. Отже, кількаступеневий синкретизм – це нанизування в межах того чи того фрагмента різних видів синкретичних смислових відношень. Неодмінною умовою визнання кількаступеневого синкретизму є наявність двох і більше синкретичних членів речення в одному фрагменті, які виражають відповідні синкретичні семантико-синтаксичні відношення. Наприклад, у реченні *...особливо заздрив [Бела] його [Даниловій] звитязі* ^{якій? над ким?/якій? де?} *над хрестоносцями під Дорогочином* (258) віддієслівний іменник *звитяга* зумовлює розвиток атрибутивно-об'єктного синкретичного значення, реалізованого сполученням слів *над хрестоносцями*, і атрибутивно-обставинного (місця) синкретичного значення, експлікованого сполученням слів *під Дорогочином*. Подібне поєднання синкретичних семантико-синтаксичних відношень маємо в реченні: *Двадцятидволітнім [Данило] командував галицьким полком у битві* ^{якій? з ким? /якій? де?} *з нашими воїнами*

на *Калиці* (96). Дещо по-іншому розміщені синкретичні другорядні члени речення в такому прикладі: *Потім у теплій просторій палаті він [воєвода] довго слухав розповіді* ^{які? про що?} **про різні пригоди** ^{які? коли?} **по дорозі до Києва** (182). Опорний віддієслівний іменник *розповіді* розвиває синкретичні атрибутивно-об'єктні семантико-синтаксичні відношення, реалізовані компонентом *про пригоди*, який далі сам стає опорним для подальшого, атрибутивно-обставинного синкретизму, реалізованого прийменниково-іменниковою конструкцією *по дорозі до Києва*. А отже, йдеться про послідовність розміщення синкретичних членів речення.

Дібраний фактичний матеріал дає підстави вирізнити три моделі кількаступеневого синкретизму другорядних членів речення:

1) з двома опорними словами, які розташовані послідовно; при цьому синкретичні другорядні члени речення можуть виражати однакові або різні семантико-синтаксичні відношення;

2) з одним опорним словом, від якого залежать синкретичні другорядні члени різних видів семантико-синтаксичних відношень;

3) контамінування перших двох моделей [35, 86].

Першу модель репрезентують синкретичні другорядні члени з набором таких значень:

1) перше і друге опорні слова прогнозують атрибутивно-об'єктні смислові відношення, напр.: *Данило слухав, водночас думаючи про своє, – з голови не виходила думка* ^{яка? про що?} **про поїздки** ^{яку? до кого?} **до угорського короля Бели, яку відкласти надалі було просто небезпечно** (226); *Тут йому згадувалися розповіді* ^{які? про що?} *батька, старого Інгвара, про ворогування* ^{яке? з ким?} **із Мстиславом Семибратом...** (83); *Разом з тим не зміг пересилити себе, аби видобути з душі бодай натяк* ^{який? на що?} **на усміх чи потепління** ^{які? в чому?} **в погляді** (64);

2) перше опорне слово – атрибутивно-об'єктні, друге – атрибутивно-обставинні (причини), напр.: *Потім у теплій просторій палаті він [воєвода] довго слухав розповіді* ^{які? про що?} **про різні пригоди** ^{які? коли?} **по дорозі до Києва** (182);

3) перше опорне слово – атрибутивно-об'єктні, друге – атрибутивно-обставинні (місця), напр.: *Тривожили й вісті які? про що? про кривавий похід який? куди? хана Батия на Заліську Русь* (69);

4) перше опорне слово – атрибутивно-обставинні (часу), друге – атрибутивно-об'єктні, напр.: *Побував у світах і немало побачив, немало почув, мав поранення яке? коли? в битвах яких? з ким? з половцями та ятвягами...* (36);

5) перше опорне слово – атрибутивно-обставинні (часу), друге – атрибутивно-обставинні (місця), напр.: *Тільки тепер князь шкодував, чому не зробив цього об'їзду якого? коли? відразу після прибуття якого? куди? до Києва* (147);

6) перше опорне слово – атрибутивно-об'єктно-обставинні (мети), друге – атрибутивно-об'єктні, напр.: *Князя Данила [Бела] вважав одним із головних супротивників у боротьбі якій? за що? з якою метою? за розширення яке? чого? кордонів своєї країни* (257).

Друга модель, тобто з одним опорним словом, від якого залежать синкретичні другорядні члени різних видів семантико-синтаксичних відношень, репрезентована значно рідше. Ілюстрацією цієї моделі може бути речення: *Ми з глибокої вдячності якої? до чого і до кого? з якої причини? до Києва і до вас за чуйне ставлення і підмогу готові виконувати всяку роботу* (273). Опорне слово, виражене відприкметниковим іменником *вдячності*, розвиває водночас атрибутивно-об'єктні відношення, реалізовані комплексом *до Києва і до вас і* атрибутивно-обставинні (причини), представлені конструкціями *за ставлення і підмогу*.

Зразком цієї самої моделі слугує й речення *Тепер усі свої молитви [Олексій] починав із прохання якого? до кого? про що? до Всевишнього не допустити найстрашнішого...* (385).

Третю модель формують випадки поєднання видів синкретизму другорядних членів речення попередніх двох моделей. Наприклад, у реченні *Найбільше вразила розповідь яка? про що? про битву яку? де? на чому?/яку? між ким? на річці Липиці між своїми ж руськими князями* (93) спершу опорне слово *розповідь*

розвиває атрибутивно-об'єктні смислові відношення, експліковані прийменниково-іменниковою конструкцією *про битву*, а тоді іменник цієї конструкції *битву* сам стає опорним для подальших двох видів синкретичних семантико-синтаксичних відношень другої моделі – атрибутивно-об'єктно-обставинних (місця), реалізованих конструкцією *на річці*, і атрибутивно-об'єктних, експлікованих структурою *між князями*. Ілюстраціями третьої моделі можуть бути й речення: *Піднесеному настрою сприяв і спогад який? про що? про зустрічі які? коли? / які? з ким? минулої весни із кароокою вдовицею Ольгою* (499); *Звичайно, давала знати втома – як-не-як, а два переїзди які? звідки? / у який спосіб? від Дніпра з невеликим перепочинком яким? де? у Галичі* (237); *Ще того дня майже на всьому Києву рознеслася вість яка? про що? про викрадення яке? кого? / яке? звідки? красуні із замиського села...* (73).

Отже, описаний кількаступеневий синкретизм семантико-синтаксичних відношень, представлений трьома моделями (з двома опорними словами, які розташовані послідовно; з одним опорним словом, від якого залежать синкретичні другорядні члени з різними видами семантико-синтаксичних відношень; із контамінуванням перших двох моделей) становить унікальне явище, з одного боку, у синтаксисі сучасної української мови, а з іншого – у лінгвістиці тексту (зокрема, текстотворенні). Значний обсяг вміщеної інформації й одночасне компресування її за допомогою віддієслівних іменників (чи зрідка відприкметникових іменників) як опосередкованих носіїв предикатності, які водночас слугують опорними для подальшого синкретизму семантико-синтаксичних відношень, експлікованих відповідними синкретичними другорядними членами речення, увиразнює ту напруженість, той масив інформації, які автор хоче донести до слухача, захопивши його у круговерть описуваних подій. Репрезентованість таких випадків у тексті роману О. Лупія «Падіння давньої столиці» цілком достатня для висновування про особливу манеру викладу, яка корелює із авторським задумом, – тримати напругу, що створює емоційне тло сприйняття описуваного.

3.2. Двобічна прислівна залежність

Члени речення із двобічною прислівною залежністю, відомою в лінгвоукраїністиці як *тяжіння* або *подвійний синтаксичний зв'язок*, є більш складною моделлю синкретизму семантико-синтаксичних відношень у простому реченні того чи того тексту. На відміну від однобічної залежності, двобічна передбачає, що виокремлений другорядний член речення із синкретичною семантикою рівною мірою залежить від двох (або й трьох) різних опорних слів, одночасно виражаючи кілька семантико-синтаксичних відношень, зокрема атрибутивно-об'єктні, атрибутивно-обставинні або ж атрибутивно-об'єктно-обставинні. У таких моделях синкретичних членів речення жодна з функцій не є домінантною: обидві несуть у собі рівнозначне синтаксичне навантаження – а це, зі свого боку, ускладнює традиційний синтаксичний розбір простого й складного речення і, зрештою, вимагає застосування спеціального аналітичного інструментарію.

Проведений нами аналіз синкретичних елементів в простому реченні роману О. Лупія «Падіння давньої столиці» засвідчив, що випадки побудови речень із двобічною прислівною залежністю є поодинокими порівняно з поширеними моделями синкретичних другорядних членів речення з однобічною прислівною залежністю (з особливостями вияву одноступеневого й кількаступеневого синкретизму), які виражають різні семантико-синтаксичні відношення: атрибутивно-об'єктні, атрибутивно-обставинні (з акцентом на різних видах), об'єктно-обставинні, атрибутивно-об'єктно-обставинні (знову з поділом на різні види).

Найбільш поширеними в тексті роману синкретичними членами речення, вираженими переважно прийменниково-іменниковими конструкціями, із двобічною прислівною залежністю є ті, що виражають атрибутивно-обставинні відношення, до того ж з акцентом на обставину місця, зокрема загальної локалізації чи вказівкою на вихідний пункт, напр.: *За яром*^{яким?} *на схилах*^{де?} *тулилася одна до одної садиби односельців* (28). Прийменниково-іменникова

конструкція *на схилах* є синкретичною, позаяк однаково залежить від двох слів (присудка *тулилася* та обставини, вираженої прийменниково-іменниковою конструкцією, *за яром*), виражає атрибутивно-обставинні семантико-синтаксичні відношення й виконує подвійну синтаксичну функцію: 1) обставини місця з вказівкою на загальну локалізацію та 2) неузгодженого означення. Подібні випадки маємо ще в таких реченнях, напр.: *За горою якою? над Либіддю де? мешкає молодший синок Святослав...* (28); *Невдовзі Здвижівку облетіла вість, що до Мили пристав звідки? ще не старий удівець який? із присілка* (27).

Практичний аналіз синкретичних синтаксичних конструкцій у романі О. Лупія доводить, що, попри нечасте використання, двобічна прислівна залежність відіграє не менш важливу за одnobічну прислівну залежність роль щодо компресування інформації та створення напруженого, насиченого деталями викладу, властивого історичному романові. Зрештою, з урахуванням детального опрацювання тексту роману, можемо стверджувати: навіть поодинокі випадки вживання синкретичних членів речення з двобічною прислівною залежністю є не просто граматичним явищем, а, без сумніву, потужним стилістичним і текстотвірним засобом у будь-якому реченні – простому чи навіть складному.

РОЗДІЛ 4

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ СИНТАКСИЧНОГО СИНКРЕТИЗМУ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

4.1. Дидактичні та методичні передумови впровадження поняття синкретизму в шкільну програму

У шкільному курсі української мови синтаксис посідає особливе місце, оскільки саме в ньому, зокрема в реченні як найменшій одиниці спілкування, найповніше постають елементи всіх інших мовних рівнів: фонетичного, словотвірного, морфологічного, стилістичного тощо. Тут лінгвальні засоби набувають своєї функційної досконалості та логічного осмислення. У системі безперервної мовної освіти синтаксис, безумовно, є вершиною, яка підпорядковується основним функціям мови – комунікативній та пізнавальній.

Традиційний підхід до викладання синтаксису в закладах загальної середньої освіти базувався на системно-описовому принципі, тобто синтаксичні одиниці розглядали як суто формальну структуру. Такий метод, обмежений розбором окремих речень, аналізом текстів і конструюванням речень за схемами, не дозволяв учням сприймати синтаксис як динамічну систему. Він не давав змоги досліджувати функціонування синтаксичних одиниць у реальних актах мовлення та вміло використовувати синтаксичні засоби. Сучасний шкільний курс синтаксису, на наше переконання, повинен бути комунікативно спрямованим, позаяк його основна мета – навчити учнів вільно й легко застосовувати мовні засоби в усіх видах мовленнєвої діяльності. Як зазначала О. Курило, «складня мови пов'язана з уявами, з асоціацією уяв, що багатьма своїми фактами йшли в процесі свого творення відмінним для кожного народу шляхом, залежно від різних умов його минулого в найширшому розумінні» [33, 20]. Тому важливо донести до учнів специфіку синтаксичної будови української мови. Це включає розуміння особливостей побудови синтаксичних конструкцій

порівняно з іншими мовами, структурно-семантичних характеристик категорій, а також правил інтонації та використання речень для ефективного спілкування.

Важливо, щоб учні свідомо засвоювали синтаксичну структуру сучасної української мови: це дасть змогу їм використовувати її як ефективний інструмент спілкування. Вони повинні розуміти, як функціонують синтаксичні конструкції та вміти доречно застосовувати їх у різних ситуаціях спілкування, до прикладу, в діалогах, дискусіях чи дебатах, а також при висловленні зауважень, порад чи пропозицій, позаяк володіння синтаксичним арсеналом робить мовлення не лише граматично правильним, а й точним за змістом та естетично виразним.

Термін *синтаксис* був уперше введений ще в III столітті до нашої ери філософами-стоїками, які бачили його основне завдання у вивченні логічного змісту висловлювань. Сьогодні цей термін використовують у двох основних значеннях: як розділ мовознавства (синтаксис як наука) і як об'єкт вивчення (синтаксис української мови) [47, 7]. Додатково цей термін можуть уживати в більш специфічних значеннях: для позначення синтаксичних властивостей окремих одиниць, як-от синтаксис словосполучення, простого чи складного речення, а також тексту; для характеристики синтаксичних особливостей різних функціональних стилів сучасної української мови, наприклад, синтаксису наукового, публіцистичного чи художнього стилю; для опису індивідуальних особливостей мови того чи того автора, наприклад, синтаксису творів М. Матіос, Т. Шевченка чи Л. Костенко [47, 7–8].

Однією з основних предметних компетентностей у системі мовних знань та вмінь є синтаксична компетентність, яка дає змогу учням успішно користуватися усною та писемною мовою в різних комунікативних ситуаціях, а також послуговуватися різноманітним арсеналом синтаксичних одиниць – від словосполучень і речень до складних синтаксичних структур (складних речень з різними видами зв'язку, текстів тощо). Це вміння залежить від вибору мовних засобів відповідно до мети, теми та жанру спілкування [44].

Упродовж багатьох десятиліть під час вивчення синтаксису української мови в закладах загальної середньої освіти традиційно увагу зосереджували на формальних ознаках членів речення та їхній класичній ієрархії – це давало змогу систематизувати граматичні знання, проте не завжди відображало динамічну багатофункціональність мовних одиниць у мовленні. Аналіз стану викладання синтаксису в українській школі дозволив нам дійти висновку: синкретичні явища, які є невід’ємною частиною живої мови, залишалися поза увагою шкільної програми: їх часто ігнорували або ж розглядали як винятки, оскільки здебільшого методичне викладання було обмежене догматичними правилами без урахування їхнього функціонального потенціалу. Такий підхід, на нашу думку, створює суттєву прогалину в синтаксичній компетентності учнів, адже вони не вчаться аналізувати складніші, багатофункціональні речення, з якими щодня стикаються як у художній літературі, так і в повсякденному спілкуванні – а це призводить до поверхового розуміння мовної системи.

Наше дослідження базується на ключових концептуальних, методологічних і методичних підходах до модернізації мовної освіти. Ми враховуємо як вітчизняні, так і світові тенденції, спираючись на роботи таких науковців: Н. Голуб, В. Сидоренко, А. Загнітка, О. Курило, К. Плиско, Л. Мацько, Т. Окуневич. Окрім того, звертаємося до наукових розробок у галузі інноваційних освітніх підходів, технологій, форм і методів викладання української мови, представлених у студіях Г. Дідук-Ступ’як, О. Кучерук, Н. Остапенко, А. Ярмолук та інших. Теоретичною основою для вивчення синтаксису на різних рівнях розвитку мовної освіти слугують дослідження таких лінгводидактів: Н. Іваницької, Н. Ковальчук, І. Кухарчук, В. Мельничайко, К. Плиско тощо.

Аналіз наукових праць у галузі педагогіки та лінгводидактики свідчить про брак ґрунтовних досліджень, що обґрунтовували б теоретичні та лінгводидактичні основи викладання синтаксису української мови, до прикладу, для учнів 8–9 класів в умовах оновленої освітньої системи.

Постає потреба детального та системного дослідженні синкретичних явищ, оскільки вчені, як-от Ю. Наливайко, Л. Шитик, І. Вихованець, К. Городенська, А. Загнітко та ін., довели, що синкретизм не аномалія, а закономірний прояв системності та економії мовних засобів. Такий перехід від суто формального опису до функціонального аналізу відкрив нові перспективи для методики, що зумовлює велику необхідність інтеграції цього поняття в шкільний курс. Переконані, що лише завдяки ґрунтовному вивченню цих явищ учителі зможуть сформувати в учнів дійсно глибинне розуміння синтаксису, навчити їх не лише розпізнавати формальні ознаки, а й аналізувати комунікативну функцію мовних одиниць. Це, зі свого боку, дозволить їм розвинути критичне мислення та аналітичні здібності, необхідні для ефективного володіння мовою в сучасному світі. Отож, усвідомлюючи методичну прогалину, що існує між науковими здобутками та практикою шкільного викладання, обґрунтовуємо *актуальність* нашого дослідження, яке має на *меті* розробити нові підходи, що дозволять ефективно впроваджувати вивчення синкретизму в освітній процес та сформувати в учнів глибшу синтаксичну компетентність, яка відповідає запитам сучасної мовознавчої парадигми.

Переходячи від обґрунтування актуальності до безпосереднього розроблення методики, вважаємо за необхідне передусім чітко визначити теоретичні засади, з опертям на які виконано наше дослідження. Теоретичною основою для нашої методики є функціональний підхід до синтаксису, згідно з яким синкретизм розглядаємо не просто як формальну категорію, а як явище, що виконує важливу функціонально-семантичну роль у реченні. Задля чіткого розуміння сутності досліджуваного явища ми послуговувалися визначенням, запропонованим Ю. Наливайко, «поєднання (синтез) в одному члені речення диференційних ознак різних членів речення, їхніх функцій, що може відбуватися як у плані змісту (в лексичному значенні членів речення), так і в плані вираження (на рівні способу вираження, виду зв'язку, засобів зв'язку, характеру залежності), а також у плані змісту і в плані вираження одночасно» [41, 180]. Це

пояснення найбільш вичерпне, оскільки дозволяє охопити багатогранність синкретизму, який може поставати на різних рівнях мови. Окрім того, воно дає змогу відійти від суто формального опису синтаксичних одиниць і перейти до аналізу їхньої глибинної семантики та прагматики, що мають важливе значення для формування мовної компетентності учнів. Щодо самої назви пропонованого явища, то беремо за основу термін *синкретичний*, тобто той, який за формальної тотожності синтезує два (або більше) значення [41, 19]. Це дає змогу не тільки впізнавати синкретизм, а й чітко ідентифікувати одиниці, які є об'єктом нашого вивчення в організації експериментального навчання.

На основі теоретичних праць українських синтаксистів, зокрема Л. Шитик, розглядаємо синкретичні явища як поєднання двох синтаксичних функцій в одному члені речення – означення та додатка або означення та обставини (рідше – означення, додатка та обставини). Такий підхід доступний для пояснення учням цього явища, адже не вимагає глибокого занурення в складні лінгвальні теорії та терміни, але водночас дає змогу на прикладах демонструвати багатofункціональність мовних одиниць. Важливо зазначити те, що явища синкретизму не виникають випадково, а є результатом взаємодії між членами речення.

На уроках української мови для пояснення учням причин виникнення синкретизму, а також для того, щоб вони розпізнавали такі явища, варто зосередити увагу на двох основних чинниках. Передусім це ***синкретичне категорійне значення опорного слова***: синкретизм часто виникає тоді, коли слово зберігає в собі категорійні ознаки іншої частини мови, від якої воно утворилося. Найбільш показовим є приклад із віддієслівними іменниками, які, зберігаючи елементи дієслівної семантики, набувають при цьому властивостей іменника – унаслідок цього в межах простого речення відбувається розвиток атрибутивно-об'єктних або атрибутивно-обставинних відношень, що надає другорядному члену речення подвійний синтаксичний статус – він може виконувати синтаксичну функцію означення і додатка або означення й

обставини одночасно. Так, наприклад, у словосполученні *бій з ворогами* синкретичного значення набуває саме залежний компонент – *з ворогами*, який може бути як означенням (формально відповідає на запитання, яке ставимо від іменника *бій* (*бій який? з ворогами*)), так і додатком, позаяк іменник *бій* є віддієслівним і зберігає в собі категорійне значення дієслова *битися* (*битися³ ким? з ворогами*).

Серед слів, які прогнозують синкретизм, іменники, мотивовані дієсловами зі значеннями:

1) мовлення, повідомлення, сприймання, передавання: *відповідь, поговор, зауваження, заява, інформація, казка, приказка, промова, наказ, натяк, звістка, запис, записка, питання, розповідь, чутка* та ін.;

2) знання, мислення, пам'яті, роздумів: *вигадка, гадка, догадка, здогад, доказ, закид, думка, згадка, спогад, думка, міркування, пам'ятка, припущення* тощо;

3) емоційного стану, враження: *благання, відчуття, віра, вірування, повір'я, враження, захоплення, надія, сподівання, турбота, розчарування, задоволення, захоплення, здивування* тощо;

4) упевненості, результативності: *висновок, гарантія, запевнення, певність, свідчення, твердження*;

5) необхідності виконання дії, обов'язковості: *вимога, заклик, клятва, клятьба, наказ, завдання, повеління, спонука, обіцянка, запрошення, примус*.

А другий чинник – це **постановка питань до синкретичного компонента від різних слів у реченні**: можливість поставити до одного і того ж члена речення два запитання від різних слів, що призводить до його подвійної синтаксичної ролі. Яскравим прикладом є речення *Та наспіла зі сходу ще одна орда...* (80), де до прийменниково-іменникової конструкції *зі сходу* можна поставити два запитання: від дієслова *наспіла* (*наспіла звідки? зі сходу* – синтаксична функція обставини) та від іменника *орда* (*орда яка? зі сходу* –

синтаксична функція означення). Це загалом чудові приклади системності мови, про яку говорили і Ю. Наливайко, і Л. Шитик, й І. Вихованець у своїх студіях.

Для ефективного впровадження поняття синкретизму в шкільну програму, бачимо необхідність систематизувати матеріал та обрати найбільш показові та доступні для розуміння учнів типи конструкцій. Тому в нашому експериментальному дослідженні зосереджуємося на таких двох типах синкретичних членів речення:

1. Синкретичні члени речення з атрибутивно-об'єктним значенням (ідеться про конструкції, де одна одиниця мови одночасно виконує синтаксичну функцію і додатка, і означення);

2. Синкретичні члени речення з атрибутивно-обставинним значенням (ці конструкції є поєднанням синтаксичних функцій означення та обставини).

Така класифікація є зручною для експериментального навчання, оскільки вона охоплює найпоширеніші види синкретизму та дає змогу вибудувати послідовну систему завдань, яку поступово можна ускладнити, та допомогти учням крок за кроком опанувати це складне явище.

Вивчення синкретизму має не лише суто граматичну, але й психолінгвістичну цінність, адже воно сприяє розвитку критичного мислення, аналітичних здібностей та мовної інтуїції, що дає змогу учням не просто запам'ятовувати правила, а й глибоко розуміти структуру речення та його логічні зв'язки. Замість того, аби просто вказати на член речення, учні вчаться обґрунтовувати, чому він виконує кілька синтаксичних функцій одночасно, що є значно складнішим і кориснішим мисленнєвим процесом.

З огляду на ці дидактичні та методичні передумови, ми випрацювали власну систему навчальних матеріалів (зокрема завдань), що послідовно ведуть учнів від початкового розпізнавання до свідомого використання синкретизму:

1) **завдання на розпізнавання** (початковий етап, мета якого – навчити учнів ідентифікувати синкретичні конструкції в реченні та виявляти подвійну синтаксичну функцію того чи того елемента);

2) **завдання на порівняння** (пропонуємо учням два речення, одне з яких містить традиційну конструкцію, а інше – синкретичну, і просимо знайти відмінності у їхній структурі та значенні);

3) **завдання на конструювання** (для розвитку практичних навичок учні мають самостійно побудувати речення, використовуючи задану синкретичну конструкцію або слово);

4) **завдання на текстовий аналіз** (щоб показати функціональне значення синкретизму, пропонуємо уривок із художнього тексту, де учні мають знайти ці явища та проаналізувати, яку стилістичну або смислову роль вони відіграють, наприклад, для створення економії мовних засобів або акцентуації думки).

Окрім того, до цих завдань увійшли не лише традиційні вправи, а й креативні формати, як-от: **завдання-квести** та **аналіз сучасних текстів** (зокрема, і пісень), які дозволили залучити учнів до активного дослідження мови в реальних комунікативних ситуаціях. Для розвитку критичного мислення та мовної інтуїції ми також створили **завдання-дискусії**, де учні мали змогу обґрунтувати свою позицію щодо синтаксичної ролі синкретичної конструкції. Повний перелік розроблених завдань представлено в Додатках.

На основі розроблених теоретичних засад і методичних матеріалів ми переходимо до експериментальної частини дослідження, щоб перевірити ефективність нашої методики на практиці. Ставимо перед собою *мету*: експериментально апробувати й довести ефективність розробленої методики вивчення синтаксичного синкретизму в шкільному курсі української мови.

Наше дослідження ґрунтується на гіпотезі: якщо систематично й послідовно використовувати комплекс таких завдань, то це допоможе учням глибше розуміти синтаксичну структуру речення. Ми очікуємо, що це розвине

їхнє критичне мислення та аналітичні навички, які, зрештою, підвищують загальний рівень їхньої мовної компетентності.

4.2. Експериментальне викладання синкретичних явищ у курсі синтаксису української мови: аналіз перебігу та результатів

З метою експериментальної апробації, доведення ефективності випрацьованої методики вивчення синкретизму в курсі викладання синтаксису на уроках української мови в закладах загальної середньої освіти та практичного підтвердження гіпотези, сформульованої в попередньому підрозділі, на базі Дрогобицького наукового ліцею імені Б. Лепкого проведено педагогічний експеримент, у якому брали участь учні 8-В класу. Задля забезпечення об'єктивності аналізу результатів та зіставлення динаміки розвитку синтаксичної компетентності, клас було розділено на дві групи: експериментальну (далі – *ЕГ*), що складалася з 16 осіб (друга підгрупа), та контрольну (далі – *КГ*) (перша підгрупа), у якій застосовували традиційну методику викладання синтаксису. Важливо зазначити: перед початком дослідження, за даними аналізу поточних оцінок та попередніх контрольних робіт, ми з'ясували, що рівень успішності й загальної підготовки учнів в обох групах був приблизно однаковим.

Педагогічний експеримент охоплював три етапи: **констатувальний**, **формувальний** та **контрольний** – з урахуванням комплексу взаємодоповнювальних методів, які дали нам змогу всебічно охопити проблему. Передусім ідеться про важливий для якісної оцінки прогресу учнів метод спостереження та аналізу, під час використання якого ми зафіксували особливості мовлення учнів, їхнє вміння аналізувати речення та працювати з мовним матеріалом до, під час і після експерименту. Метод зіставлення та порівняння застосовували для виявлення спільних та відмінних рис синкретичних компонентів, а також для аналізу результатів, отриманих в експериментальній та контрольній групах. Метод експерименту був основним

інструментом для апробації розробленої нами методики на практиці та підтвердження її ефективності. Додатково послуговувалися методом трансформацій, який передбачав складання учнями речень із синкретичними конструкціями або зміну структури самого речення, та контекстуальний метод, який допоміг учням зрозуміти, що синтаксичну роль слова чи сполучення слів можна визначити не лише за його позицією в реченні, а й загальним змістом висловлювання.

Констатувальний етап мав на меті виявити початковий рівень знань учнів про синтаксис та їхнє вміння працювати зі складними конструкціями, формувальний – застосовувати розроблену нами методику в ЕГ, контрольний – оцінити кінцевий рівень знань і навичок учнів двох груп після експериментального навчання.

Зупинімося детальніше на формувальному етапі. Під час навчального процесу в експериментальному класі ми розширили стандартний методичний матеріал підручника, додавши власноруч розроблені вправи, повний перелік яких наведено в Додатках. Уся запропонована система завдань була реалізована з використанням інтерактивних методів: робота в менших групах або в парах.

На початковому етапі експерименту ми провели вступний теоретичний урок. Оскільки шкільна програма не передбачає ґрунтовного вивчення синтаксичного синкретизму, ми вважали за доцільне детально пояснити учням, що це за явище, розкрити причини його виникнення та особливості функціонування. Лише після цього теоретичного занурення ми перейшли до практики, щоб забезпечити якісне та осмислене виконання вправ.

Учні виконували завдання на розпізнавання, поступово переходячи до завдань на порівняння та конструювання. Ці вправи допомогли їм ще краще зрозуміти поняття синкретизму та причини його постання. Ми запропонували їм проаналізувати речення із тексту роману О. Лупія, які містили синкретичні компоненти. Аналіз результатів показав, що учні здебільшого орієнтуються на традиційну схему – «один член речення – одна синтаксична функція». Здатність

розпізнавати синкретизм була вкрай низькою. Наприклад, у реченні *Поїздка в Карпати була прекрасною ідеєю* більшість дітей була переконана, що прийменниково-іменникова конструкція *в Карпати* є тільки означенням (*поїздка яка? в Карпати*), не враховуючи її обставинного значення (*поїхали куди? в Карпати*). А от, порівнюючи це речення з іншим – *Туристи в Карпатах насолоджуються гірськими пейзажами*, учні за допомогою методу зіставлення та порівняння побачили, як один компонент може виконувати різні синтаксичні функції та те, що в першому реченні синкретизм зумовлює синкретичне категорійне значення опорного слова, а в другому – постановка питань до залежного компонента від різних слів у реченні. Згодом для розвитку практичних навичок ми залучали їх до завдань на конструювання, де вони самостійно створювали речення із синкретичними явищами.

Аби показати функціональне значення синкретизму в реальній комунікації, зосередилися на завданні із текстового аналізу, а для закріплення матеріалу в ігровій формі використовували завдання-квест «Синтаксичний детектив», а для розвитку критичного мислення та вміння аргументувати свої думки – завдання-дискусію «Синкретичний батл». Якісний аналіз відповідей ЕГ показав, що найбільш дієвими були саме ці додаткові завдання. Учні не просто запам'ятали визначення синкретизму, а й змогли застосувати його у реальних комунікативних ситуаціях, а також при створенні речень. До прикладу, у завданні-батлі щодо речення *Українська боротьба за свободу триває вже століттями...* вони змогли чітко розмежувати і довести як атрибутивне, так і об'єктне значення виділеного компонента, а потім прийти до спільного висновку про його синкретичну природу.

Паралельно в контрольній групі синтаксис викладали за стандартною шкільною програмою: синкретичні явища або не розглядали, або згадували як винятки без детального аналізу.

Після завершення формувального етапу ми провели фінальний зріз знань, проаналізувавши роботи учнів над завданнями, що були запропоновані на

початку експерименту, з метою порівняння результатів обох груп – ЕГ та КГ – і закріплення змін. Наш аналіз засвідчив значну позитивну динаміку в експериментальній групі. Учні, які навчалися за розробленою методикою, не тільки покращили свої показники в розпізнаванні синкретизму, а й продемонстрували глибоке його розуміння. Крім того, вони вільно оперували термінами, уміло обґрунтовували подвійну синтаксичну функцію того чи того члена речення та наводили власні приклади. Результати нашого експериментального дослідження наводимо в таблиці.

Таблиця 1. Динаміка зміни рівня синтаксичної компетентності учнів 8-В класу.

№	Критерії оцінювання	До експерименту		Після експерименту	
		КГ %	ЕГ %	КГ %	ЕГ %
1.	Глибинне розуміння синкретизму та його особливостей	40	45	51	92
2.	Уміння впізнавати синкретичні явища	60	86	63	90
3.	Уміння розкривати причини виникнення синкретизму	30	32	35	89
4.	Навички комплексного аналізу синтаксичної функції синкретичних компонентів	50	50	50	88
5.	Навички порівняльного аналізу синкретичних конструкцій	35	38	40	87
6.	Уміння аргументовано пояснювати подвійну синтаксичну функцію члена речення	45	48	48	94
7.	Уміння самостійно будувати речення із синкретичними компонентами	48	50	49	92

Таблиця результатів доводить, що прогрес в ЕГ статистично значущий – це підтверджує ефективність нашої методики. Вдалося не тільки навчити учнів бачити та розуміти синкретизм, а й розвинути їхні аналітичні здібності. Це демонструє, що перехід від формально-описового до функціонально-

комунікативного підходу у викладанні синтаксису є не просто можливим, а вкрай необхідним. Завдання, побудовані на аналізі реальних текстів, зокрема сучасних, виявилися найбільш дієвими. Школярі почали сприймати синтаксис не як набір «сухих» правил, а як динамічну та цікаву систему мови, що дозволяє створювати виразні та стилістично багаті тексти.

Проведений педагогічний експеримент підтвердив нашу гіпотезу, а розроблена нами методика вивчення синкретизму виявилася ефективною для подальшого викладання цього явища в закладах загальної середньої освіти чи хоча б згадки про нього, позаяк вона сприяє формуванню глибинної синтаксичної компетентності учнів та відповідає всім вимогам сучасної лінгводидактичної парадигми.

ВИСНОВКИ

Еволюція розвитку людського мислення, мови й мовлення, а також різних галузей науки підтверджує: синкретизм – невід’ємна частина сучасної української літературної мови, об’єктивний факт, лінгвальна репрезентація якого в системі другорядних членів речення є складним та динамічним явищем зі специфічними рисами, певними причинами виникнення й формальним вираженням. Завдяки реалізації поставлених завдань, мети дослідження – вивчення синкретизму семантико-синтаксичних відношень – повністю досягнуто.

Теоретичний аналіз, проведений нами на початку роботи, дав змогу з’ясувати багатогранність цього поняття в лінгвістиці, обґрунтувати доцільність використання терміна *синкретизм* для позначення описуваних явищ та окреслити обсяг актуальної метамови. Отже, синкретизм – це поєднання (синтез) в одному члені речення диференційних ознак різних членів речення, їхніх функцій, оприявнених як щодо змісту, так і щодо вираження, а також щодо змісту і вираження водночас.

Синкретизм постає на всіх рівнях мови: фонетичному, лексичному, фразеологічному, словотвірному, морфологічному та синтаксичному. Огляд доробку українських та вітчизняних науковців засвідчив, що явище синкретизму залишається одним із найбільш складних для вивчення та водночас найменш дослідженим, зокрема в синтаксисі, навіть попри значну кількість студій щодо цієї теми.

Грунтовне дослідження теоретичних засад синтаксичного синкретизму дало нам змогу з’ясувати диференційні ознаки синкретичних другорядних членів речення, серед яких: 1) наявність двох (або більше) семантичних відтінків; 2) неспеціалізована форма синтаксичного зв’язку; 3) низький ступінь залежності від головного слова в реченні; 4) особливе морфологічне вираження (наприклад, за допомогою віддієслівних іменників чи прийменниково-іменникових

конструкцій тощо); 5) похідний характер словоформи, яка передає синкретичне значення, та основні чинники постання, які мовознавці поділили на позалінгвальні та лінгвальні (власне-мовні). До позалінгвальних відносять «різні й складні явища дійсності та зв'язки між ними й щоразу більше прагнення якомога точніше й повніше виразити їх мовними засобами» [41, 46], а до лінгвальних – багатоаспектність мовних / мовленнєвих одиниць, недостатність мовних конструкцій для вираження думки, прагнення до економії мовних засобів необхідність диференціації смислових зв'язків і відношень, здатність словоформи виконувати вторинну (нетипову через її категорійне значення) синтаксичну функцію. Появу вторинної функції спричинено синтаксичними процесами: а) еліпсис дієслова, б) перерозклад синтаксичних зв'язків у структурі речення, в) порушення фіксованого порядку слів; а також морфологічними – синкретизмом на рівні категорійного значення слова та історично сформованим лексико-морфологічним синкретизмом окремих лексичних груп і словоформ.

У магістерській роботі (фактичний матеріал дібрано з тексту роману О. Лупія «Падіння давньої столиці») виявлено, систематизовано й детально схарактеризовано синкретичні семантико-синтаксичні відношення, репрезентовані другорядними членами речення, з вирізненням усталених у лінгвістиці двох основних типів – з одnobічною прислівною (вирізнено атрибутивно-об'єктних, атрибутивно-обставинних й атрибутивно-об'єктно-обставинних смислових відношення) і двобічною залежностями.

Особливу унікальність засвідчують прояви кількаступеневого синкретизму семантико-синтаксичних відношень, представленого трьома моделями: з двома опорними словами, які розташовані послідовно; з одним опорним словом, від якого залежать синкретичні другорядні члени з різними видами семантико-синтаксичних відношень; із контамінуванням перших двох моделей. Значний обсяг вміщеної інформації й одночасне компресування її за допомогою віддієслівних іменників (чи зрідка відприкметникових іменників) як опосередкованих носіїв предикатності, які водночас слугують опорними для

подальшого синкретизму семантико-синтаксичних відношень, експлікованих відповідними синкретичними другорядними членами речення, увиразнює ту напруженість, той масив інформації, які автор хоче донести до слухача. Репрезентованість таких випадків у тексті роману О. Лупія «Падіння давньої столиці» цілком достатня для висновування про особливу манеру викладу, яка корелює із авторським задумом, – тримати напругу, що створює емоційне тло сприйняття описуваного.

Одним із найбільш значущих результатів нашого дослідження є обґрунтування методики вивчення синкретизму в курсі викладання синтаксису на уроках української мови в закладах загальної середньої освіти. Розроблені нами дидактичні матеріали, які послідовно вели учнів від початкового розпізнавання до свідомого використання цього синкретизму, та результати самого експериментального викладання повністю підтвердили висунуту нами гіпотезу, що систематичне використання таких завдань сприяє формуванню глибинної синтаксичної компетентності учнів; тобто введення цього поняття в шкільну програму не лише можливе, а й доцільне.

Синкретизм – закономірне явище в динамічній мовній системі, яке відображає її прагнення до семантичної насиченості та функціональної гнучкості. Синкретичні семантико-синтаксичні відношення в межах простого речення є яскравим прикладом перехідності, що розширює традиційні уявлення про структуру речення та зв'язок членів речення. Визнання синкретичних моделей у системі другорядних членів речення актуалізує необхідність подальшого переосмислення традиційної класифікації членів речення та пошуку нових підходів до їхнього аналізу.

СПИСОК НАУКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Арват Н. А. Про асиметрію простого речення. *Мовознавство*. 1978. № 2. С. 37–43.
2. Арват Н. М. Про лексичне наповнення структурних схем простого речення. *Мовознавство*. 1973. № 4. С. 42–49.
3. Біляєв О. М. Лінгводидактика рідної мови : навч.-метод. посібник. Київ : Генеза, 2005. 180 с.
4. Богацький П. Мала літературна енциклопедія. Австралія : Сідней, 2002. 244 с.
5. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
6. Вихованець І. Р. Іменник. *Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Загнітко А. П., Соколова С. О. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія*. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. С. 69–258.
7. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ : Наукова думка, 1992. 222 с.
8. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови. Київ : Наукова думка, 1980. 286 с.
9. Вихованець І. Р. Родовий відмінок на тлі синтаксичної деривації. *Мовознавство*. 1983. С. 65–71.
10. Вихованець І. Р. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській мові. Київ : Наукова думка, 1971. 120 с.
11. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті : монографія. Київ : Наукова думка, 1988. 255 с.
12. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови. Київ : Пульсари, 2004. 400 с.
13. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. Київ : Наук. думка, 1983. 220 с.

14. Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць. Київ : Наукова думка, 1991. 291 с.
15. Городенська К. Г. Реалізація семантичного потенціалу дієслів у синтаксичних дериватах. *Словотвірна семантика східнослов'янських мов*. Київ : Наукова думка, 1983. С. 102–113.
16. Городенська К. Г. Розділ 5. Явища синтаксичної деривації. *І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. Семантико-синтаксична структура речення*. Київ : Наукова думка, 1983. С. 152–212.
17. Грозян Н. Ф. Проблема синкретизму в системі другорядних членів речення. *Мовознавчий вісник*. 2019. Вип. 26. С. 21–29.
18. Данилюк І. Синкретизм у мові та мовленні : проблема термінології. *Лінгвістичні студії*. 2004. № 12. С. 32–37.
19. Данилюк І. Синкретизм у системі частин мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : 10.02.01. Донецьк, 2006. 20 с.
20. Данилюк І. Г. Синкретизм у системі частин мови : дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : 10.02.01. Донецьк, 2006. 199 с.
21. Єременко О. В. Літературний образ у силовому полі синкретизму: (на матеріалі української прози другої половини ХІХ – початку ХХ ст.). Київ : Євшан-зілля, 2008. 320 с.
22. Загнітко А. П. Структурні і семантичні різновиди українських синтаксичних інновацій. *Лінгвістичні студії*. 2003. № 11. С. 135–147.
23. Загнітко А. П. Теоретична грамати́ка української мови. Синтаксис. Донецьк : ДонНУ, 2001. 662 с.
24. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису : монографія. Донецьк : ДонНУ, 2007. 294 с.
25. Загнітко А. П. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект. Донецьк, 2009. 137 с.

26. Заборна М. Просте речення. Складні випадки аналізу : навч. посібник для студентів вищих пед. навч. закл. Тернопіль : Підручники і посібники, 2002. 126 с.

27. Іваницька Н. Л. Синтаксис простого речення : Складні випадки аналізу. : навч. посібник. Київ : Вища школа, 1989. 63 с.

28. Іваницька Н. Л. Синтаксична структура двоскладного речення (Питання формально-граматичного і семантико-граматичного членування). *Українська мова і література в школі*. 1986. № 1. С. 36–41.

29. Кобченко Н. В. Система подвійних синтаксичних зв'язків у граматичному ладі сучасної української мови : монографія. Київ : Освіта України, 2018. 514 с.

30. Колесников О. А. Про поняттєві сфери термінів «синкретизм» та «омонімія». *Мовознавство*. 1990. № 2. С. 27–31.

31. Кононенко В. І. Нові тенденції у розвитку сучасного синтаксису. *Українська мова і література в школі*. 1973. № 1. С. 19–27.

32. Кочерган М. П. Слово і контекст. Львів : Вища школа, 1980. 182 с.

33. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. Вид. 2. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. 303 с.

34. Кушлик О. П. Синкретизм дериваційних значень як вияв динамічних процесів у словотвірній парадигмі. *Вісник Львівського ун-ту. Серія філологічна*. 2017. Вип. 64. Ч. 1. С. 41–51.

35. Кушлик О. П., Світлозарова А. Р. Кількаступеневий синкретизм семантико-синтаксичних відношень у простому реченні (на матеріалі тексту роману О. Лупія «Падіння давньої столиці»). *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія : Філологічні науки (мовознавство)*. 2025. № 23. С. 81–88.

36. Лучик А. А. Лексична семантика прийменникових еквівалентів слова української мови. *Мовознавство*. 2003. № 5. С. 43–49.

37. Масицька Т. Є. Типологія семантико-синтаксичних реченнєвих залежностей : монографія. Луцьк : ПВД «Твердиня», 2016. 416 с.
38. Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення. Київ : Наукова думка, 1966. 324 с.
39. Мойсієнко А., Чумак В., Шевель С. Від упорядників. *Синтаксис української мови* : хрестоматія : у 2 ч. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2019. Ч. 1. С. 3–4.
40. Наливайко Ю. Синкретизм та омонімія : диференційні параметри. *Лінгвістичні студії*. 2011. Вип. 22. С. 192–196.
41. Наливайко Ю. Ю. Синкретизм у системі членів речення : дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : 10.02.01. Донецьк, 2007. 216 с.
42. Наливайко Ю. Ю. Співвідношення означально-обставинного синкретизму членів речення і підрядних частин (на матеріалі простого і складнопідрядного речень з допустовою семантикою). *Лінгвістичні студії*. 2002. № 10. С. 53–58.
43. Островська Л. Теоретичні проблеми синтаксису сучасної української мови : навч. посібник. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2022. 240 с.
44. Плиско К. М. Організація навчання синтаксису в середній школі : посіб. для вчителя. Київ : Радянська школа, 1993. 135 с.
45. Пономаренко К. В. Дієменник як засіб інформаційної компресії в реченні і тексті. *Вісник Донецького національного університету. Сер. Б : Гуманітарні науки*. 2015. № 1–2. С. 203–208.
46. Прокопчук Л. В. До питання про синкретизм у синтаксисі. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія*. 2011. № 14–15. С. 118–121.
47. Сидоренко В. Лінгводидактичні засади навчання синтаксису й пунктуації української мови учнів 8–9 класів в умовах оновленої освітньої парадигми. *Українська мова і література в школі*. 2015. № 1. С. 7–19.

48. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання : навч. посібник. Київ : Вища школа, 1994. 670 с.
49. Соловцова О. В. «Предикативність», «предикатність», «предикація» : корелятивність/некорелятивність. *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Серія : Філологічна*. 2013. Вип. 39. С. 101–104.
50. Сучасна українська літературна мова / ред. А. П. Грищенко. Київ : Вища школа, 1997. С. 11–20.
51. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1972. 516 с.
52. Сучасна українська мова : підручник / за ред. О. Д. Пономарева. Київ : Либідь, 1997. С. 8–11.
53. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія. Київ : Вища школа, 1981. С. 3–20.
54. Українська мова : енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови) та ін. Київ : Укр. енциклопедія, 200. 752 с.
55. Шитик Л. В. Граматична система української мови в аспекті теорії перехідності : навч.-метод. посібник. Черкаси : Черкаський нац. ун-т імені Богдана Хмельницького, 2010. 156 с.
56. Шитик Л. В. Застосування методики лінгвістичного аналізу семантико-синтаксичних відношень при характеристиці другорядних членів речення. *Інтеграція науки у систему підготовки учителів* : зб. наук. праць. 1995. С. 183–186.
57. Шитик Л. В. Синкретичні об'єктно-обставинні відношення та засоби їх вираження в сучасній українській літературній мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.01.02. Київ, 1996. 23 с.

58. Шитик Л. В. Синхронна перехідність синтаксичних одиниць в українській літературній мові : монографія. Черкаси : видавець Чабаненко Ю. А., 2014. 474 с.
59. Шитик Л. В. Феномен синкретизму в проекції на мовні рівні. *Вісник Черкаського університету. Серія «Філологічні науки»*. 2009. Вип. 169. С. 132–145.
60. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник. Вид. 2. Київ : Академія, 2010. 408 с.
61. Ярошевич І. Терміни на позначення перехідних явищ у системі частин мови. *Українська термінологія і сучасність*. 2009. № VIII. С. 200–203.
62. Baerman M., Brown D. Case syncretism. *World atlas of language structures*. 2005. P. 118–121.
63. Blevins J. P. Syncretism and paradigmatic opposition. *Linguistics and Philosophy*. 1995. No. 18. P. 113–152.
64. Carstairs-McCarthy A. Syncretism : The Encyclopedia of Language and Linguistics. Oxford : Pergamon, 1994. V. 8. P. 4453–4454.
65. Gunkel L. Syncretism and Case Underspecification in Polish Noun Paradigms. *Generative Linguistics in Poland : Morphosyntactic Investigations*. Warsaw : Inst. Podstaw Informatyki PAN, 2003. P. 47–62.
66. Gvozdanović J. Syncretism and Paradigmatic Patterning of Grammatical Meaning. *Paradigms* / F. Plank (ed.). Berlin : Moutonde Gruyter, 1991. P. 133–160.
67. Leiss E. Synkretismus und Natürlichkeit. *Folia Linguistica*. 1997. Vol. 31. Issue 1–2. S. 133–160.
68. Luraghi S. Synkretismus. *Handbuch der Morphologie* / J. Koijs, Ch. Lehmann u. H. Mugdan (Hrsg.). Berlin : Mouton - de Gruyter, 2000. S. 638–648.
69. Meiser G. Syncretism in Indo-European Languages. *Transactions of the Philological Society*. 1992. Vol. 90. Issue 2. P. 187–218.
70. Serbat G. Le syncrétisme des cas. *Subordination and other topics in Latin*. 1989. P. 273–286.

71. Wiese B. Iconicity and Syncretism. *Theoretical Linguistics and Grammatical Description*. 1996. P. 323–344.

СПИСОК ДОВІДКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ССЛ – Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни. Донецьк : ДонНУ, 2012. Т. 3: П–С. 426 с.

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.

СЛТ – Ганич Д. Словник лінгвістичних термінів / Д. Ганич, І. Олійник. Київ : Вища школа, 1985. 360 с.

ССІС – Сучасний словник іншомовних слів : близько 20 тис. слів і словосполучень / ред. Г. П. Півторак ; уклад.: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. Київ : Довіра, 2006. 789 с.

СУМ – Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. I–XI.

СУМ-20 – Словник української мови : у 20 т. Київ : Наукова думка, 2010–2018. Т. I–IX.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Лупій О. В. Падіння давньої столиці : історичний роман. *Лупій О. В. Вибрані твори*. Київ : Укр. письменник, 2008. С. 17–448.

Д О Д А Т К И

Дидактичні матеріали для експериментального викладання синкретизму у курсі синтаксису на уроках української мови в закладах загальної середньої освіти

Завдання на розпізнавання

Мета – навчити учнів шукати та впізнавати синкретичні компоненти в реченні.

Пропонуємо проаналізувати низку речень, у кожному з яких є синкретичне явище. Ваше завдання – знайти слово / словосполучення / сполучення іменника або займенника із прийменником, яке виконує дві синтаксичні функції одночасно. Для обґрунтування подвійної синтаксичної ролі того чи того компонента необхідно поставити до нього питання. Від якого (або яких) слова (слів) ставимо питання? Чому в цих реченнях постає синкретизм? Якою із згаданих причин постання синкретизму ви можете послуговуватися? Поясніть.

1. Олелько мав свій досвід боротьби із всякими нападниками... (О. Лупій).
2. Як сон, пригадувались втеча, погоня, несамоविта боротьба на березі Дніпра... (О. Лупій).
3. Майнула думка і про хитрість боярина... (О. Лупій).
4. Ніхто не зважав на їхні благання помилувати... (О. Лупій).
5. Прислужився [Роман Мстиславович] візантійцям у битві з невірними (О. Лупій).
6. Михайло викохував мрію про своє довголітнє володарювання... (О. Лупій).
7. Бажанням помсти закипало його [Олелька] серце... (О. Лупій).

Завдання на порівняння

Мета – розвинути в учнів уміння проводити зіставний аналіз синтаксичних синкретичних конструкцій та навчити впізнавати ту чи ту причину з'яви синкретизму: синкретичне категорійне значення опорного слова та постановка питань до визначеного компонента від різних слів у реченні.

Пропонуємо учням проаналізувати дві пари речень, які містять другорядні члени речення із синкретичною семантикою. У кожній парі необхідно визначити, у чому їхня спільна та відмінна риса. Особливу увагу слід звернути на синтаксичну роль виділених слів. Завдання передбачає не лише визначення членів речення, а й обґрунтування того, як синкретизм робить мовлення більш лаконічним, не втрачаючи при цьому змісту.

1. **Поїздка в Карпати** була прекрасною ідеєю для нашого відпочинку / **Туристи в Карпатах** насолоджуються гірськими пейзажами.

2. **Збір урожаю** восени – важливий процес для кожного господаря / Оксана пішла до криниці по воду, а Оленка – **збирати огірки на городі**.

Перелік додаткових запитань:

1. Якою частиною мови виражені виділені слова в кожному з речень?
2. Яку синтаксичну роль виконує прийменниково-іменникова конструкція *в Карпати* в першому реченні? Чи може вона бути іншим членом речення?
3. Порівняйте першу пару речень. Які синкретичні компоненти ви бачите? Які питання і від якого (яких) слова (слів) ви ставите? У чому ви вбачаєте синкретизм?
4. Порівняйте другу пару речень. Які питання і від якого (яких) слова (слів) ви ставите? У чому ви вбачаєте синкретизм?
5. Які причини виникнення синкретизму ви можете назвати щодо цих речень?

Завдання на конструювання

Мета – розвинути практичні навички побудови речень із синкретичними членами речення та їх використання у власному мовленні.

Складіть речення, використовуючи подані віддієслівні іменники, так, щоб вони прогнозували синкретизм. Який член речення є синкретичним у вашому речення? Яку синтаксичну функцію він виконує? Чому?

1. Пропозиція.
2. Турбота.
3. Надія.
4. Поїздка.
5. Заклик.
6. Звернення.

Перелік додаткових запитань:

1. Чому саме ці слова можуть виконувати подвійну синтаксичну функцію?
2. Які переваги надає використання синкретизму в цьому реченні (наприклад, стислість, виразність)?
3. Чи можна скласти речення так, щоб названі слова не прогнозували синкретизм? Обґрунтуйте свою думку, запропонувавши інший варіант речення, де це саме слово виконуватиме лише одну синтаксичну функцію.

Завдання на текстовий аналіз

Мета – розвинути вміння знаходити синкретичні явища в тексті, аналізувати їхнє функціональне навантаження та пояснювати їхню роль у створенні цілісного змісту.

Проаналізуйте наведений нижче уривок із тексту. Знайдіть синкретичні компоненти та дайте обґрунтовану відповідь на поставлені запитання.

Вона стояла біля вікна, спостерігаючи за дощем. Думка про нього не полишала її. У тиші кімнати вона почула шум за вікном: це був вітер, який колихав дерева. Все це було настільки схоже на його розповідь про подорож на південь, що її серце стислося від спогадів.

Питання для аналізу та обговорення:

1. Визначте синтаксичну роль сполучення *про нього*. Спробуйте поставити до нього два різні питання.
2. Поміркуйте, яку синтаксичну функцію в реченні виконує прийменниково-іменникова конструкція *про нього*. Чи є тут синкретизм? Якщо так, то обґрунтуйте, чому ця конструкція є синкретичною.
3. Знайдіть у реченні *У тиші вона почула шум за вікном* синкретичний компонент.
4. Поясніть його подвійну синтаксичну роль. Чи пов'язана вона з тим, що прийменниково-іменникова конструкція *за вікном* залежить від іменника *шум*?
5. Визначте синтаксичну роль прийменниково-іменникової конструкції *про подорож*. Чи є вона синкретичною? Якщо так, від яких слів вона залежить і на які питання відповідає?
6. Як вживання цього синкретичного явища допомагає уникнути повторів у тексті?

Завдання-квест «Синтаксичний детектив»

Мета – залучити учнів до активного дослідження синтаксичного синкретизму в ігровій формі, навчити їх знаходити та аналізувати синкретичні явища в контексті, а також розвинути вміння працювати в команді та аргументувати свою думку.

Уявіть себе синтаксичними детективами, які розслідують «мовний злочин». Ваше завдання – розшифрувати серію підказок від «мовного агента», щоб знайти «головного підозрюваного» – слово чи конструкцію, яка виконує дві синтаксичні функції одночасно.

Підказка № 1: Проаналізуйте речення. Знайдіть у ньому «підозріле» слово, яке відповідає на два питання одночасно. Визначте його подвійну (або потрійну) синтаксичну функцію, підкресліть його.

1. Згадка про прочитану книгу гріла мені душу.

Підказка № 2: Ви досліджуєте справу про «подвійного агента» у синтаксисі. Щоб отримати наступний ключ, ви маєте пояснити, чим відрізняються ці два речення:

1. Його прохання виправити помилки в тексті було очевидним.
2. Він попросив виправити всі помилки в тексті.

Підказка № 3: Розшифруйте «мовний код». Складіть одне речення, у якому словосполучення **допомога мамі** виконуватиме синтаксичну функції одночасно означення та додатка.

Підказка № 4: Прочитайте речення. Ваше завдання – знайти «ключовий доказ» – слово, яке є одночасно і додатком, і обставиною.

1. Прибуття до Львова з Києва приблизно о 23:00.

Фінальний звіт детектива: Ви знайшли всі докази. Напишіть «Звіт про розслідування», у якому поясніть, чому всі знайдені вами слова є синкретичними. Використайте при цьому терміни **означення, додаток, обставина**.

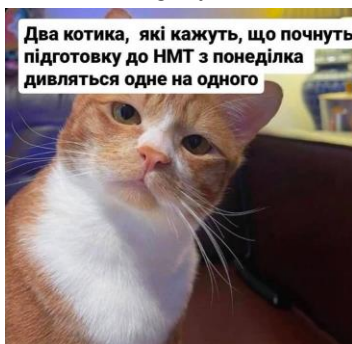
Завдання на аналіз сучасних текстів «Синкретизм у соцмережах»

Мета – показати учням, як синтаксичний синкретизм функціонує в повсякденній комунікації та сучасних текстах. Завдання спрямоване на розвиток уміння застосовувати теоретичні знання до реальних мовних ситуацій, аналізувати стилістичну роль граматичних явищ та формувати мовну чуйність до виразності неформального спілкування.

Проаналізуйте приклади, взяті із соцмереж. Знайдіть синкретичні конструкції та визначте їхні синтаксичні функції. На основі аналізу сучасних текстів зробіть висновки про те, яке місце займає синкретизм у повсякденній мові. Поміркуйте, чи є синкретизм помилкою, чи все ж таки це потужний інструмент мовної виразності.

Матеріал для аналізу:

1. **Мем:**

2. **Уривок із пісні:** Бій на світанні, сонце і дим / Мало хто знає, що ж буде з ним / Що буде завтра в юних думках / В когось надія, а в кого — страх («Не твоя війна», гурт «Океан Ельзи»);

3. **Коментар у соціальній мережі:** Він не помітив, як час пролетів: задоволення від самої думки про її дзвінок було сильнішим за все.

Питання для аналізу та обговорення:

1. Яке слово у підписі мему є синкретичним? Поставте до нього запитання, а відповідь обґрунтуйте.

2. Знайдіть в уривку пісні синкретичну конструкцію. Від якого (яких) слова (слів) вона залежить і на які питання відповідає?

3. Визначте синкретичну конструкцію в коментарі. Які дві синтаксичні функції вона виконує? Чому?

Завдання-дискусія «Синкретичний батл»

Мета – розвинути навички критичного мислення, аргументації та вміння знаходити компроміс.

Об'єднайтесь у дві команди. Кожній команді буде запропоновано речення із синкретичною конструкцією. Одна команда має довести, що ця конструкція є, наприклад, означенням, а інша – що це додаток. Потім ви повинні знайти спільне рішення і визначити, що це синкретизм.

Правила гри:

1. Кожна команда отримує одне й те саме речення.
2. Перша команда повинна за 3 хвилини підготувати аргументи, які доводитимуть, що виділена конструкція є саме означенням, а друга – що ця ж конструкція є додатком.

3. Команди можуть використовувати підручники, довідники або інші джерела для підготовки своїх відповідей.

4. Після закінчення часу на підготовку команди по черзі виступають зі своїми аргументами.

5. Кожна команда отримує по одній хвилині на те, щоб висунути контраргумент проти позиції опонентів, якщо це потрібно. У цій фазі важливо не просто повторити свої аргументи, а вказати на слабкі місця в логіці протилежної команди.

6. Після виступів відбувається «синтез» – спільне обговорення. Завдання команд – знайти компроміс та дійти висновку, що конструкція є синкретичною, тобто поєднує обидві функції одночасно. На цьому етапі команди вже не змагаються, а співпрацюють для досягнення спільної мети.

Речення для батлу:

Українська боротьба за свободу триває вже століттями...

Питання для обговорення та аналізу:

1. Чому одне і те саме словосполучення може відповідати на різні питання?
2. Чому в цьому реченні з'явився синкретичний компонент?
3. Якби ви перефразували речення, щоб уникнути синкретизму, чи стало б воно довшим?

Загальні питання для підсумкового обговорення

1. Як ви можете пояснити явище синтаксичного синкретизму власними словами? Які дві основні причини його появи ви можете назвати, виходячи з аналізу наших вправ?
2. Як ви вважаєте, чи варто вживати синкретичні конструкції в офіційно-діловому стилі? А в художньому? Обґрунтуйте свою думку.
3. Яке значення має контекст для розуміння синкретичних конструкцій? Чи завжди можна однозначно визначити їхню роль без контексту?
4. Порівняйте традиційну методику вивчення синтаксису, де синкретичні явища або не розглядали, або пояснювали як помилки, з нашою експериментальною методикою. Яка з них, на вашу думку, є більш ефективною і чому?
5. Яке із завдань, які ми виконували, здалося вам найскладнішим, а яке – найцікавішим? Що нового ви відкрили для себе під час виконання цих вправ?